

Tampereen Keskustori

Rakennetun ympäristön historia ja nykytila

 TAMPERE

ARKKITEHDIT MY

2017

Tampereen Keskustori Rakennetun ympäristön historia ja nykytila

Tampereen kaupunki
Kehitysohjelmat / Viiden tähden keskusta
2017

Julkaisun sähköiset liitteaineistot
www.tampere.fi/keskustahanke > Keskustori
Keskustorin historia 3D

Arkkitehdit MY

Taitto: Tiia Kuisma

Selvitystyö: Anna Hakula, Tiia Kuisma, Kimmo Ylä-Anttila

3D-mallintaminen: Antti Moisala, Mika Mathlin, Juuso Horelli, Tiia Kuisma,
Janne Ekman, Lassi Viitanen, Sannamari Lankia

Kuvat, kaaviot ja 3D-mallinnukset: Arkkitehdit MY, ellei toisin mainita.

Kielentarkistus: Translatinki Oy

Ohjausryhmä

Tampereen kaupunki:

hankekehityspäällikkö Minna Seppänen, projektiarkkitehti Jouko Seppänen,

vanhempi erikoissuunnittelija/maisema-arkkitehti Ranja Hautamäki

Pirkanmaan maakuntamuseo:

rakennustutkija Miinu Mäkelä, arkeologi Vadim Adel

Painopaikka: Grano kesäkuu 2017

*Kannen kuva: 3D-mallinnus Keskustorista.
Arkkitehdit MY 2017.*

TAMPERE

ARKKITEHDIT MY

2017

Tampereen Keskustori

Rakennetun ympäristön historia ja nykytila

Sisältö

1. Johdanto	5	3. Keskustorin rakennukset	36
1.1 Keskustori ja sen osat	9	3.1 Rakennusten muodostamat kokonaisuudet	36
1.2 Keskustorin nykyiset rakennukset ja rakenteet	12	3.2 Rakennukset	40
2. Keskustorin historian vaiheet	14	4. Toritilan ominaisuudet	51
2.1 Tammerkosken synty	15	4.1 Maisema ja kaupunkirakenne	51
2.2 Keskiaika ja Tammerkosken kylä	16	4.2 Maastonmuodot ja rakennusten korkeudet	52
2.3 Tammerkosken kartano	18	4.3 Merkittävät näkymät ja päätteet	54
2.4 Kaupungin perustaminen	18	4.4 Toritilan ja toimintojen kehitys	56
2.5 Puukaupunki, 1830–1860-luvut	20	4.5 Tulevaisuuden näkymiä	58
2.6 Kivikaupungin alku, 1870–1890-luvut	22	Lähdeluettelo	60
2.7 Mittakaava kasvaa, 1800-1900-lukujen vaihde	24	LIITTEET:	
2.8 Itsenäistyminen, 1910–1920-luvut	26	1. Keskustorin historiatiivistelmä	64
2.9 Modernismi ja sotien aika, 1930–1940-luvut	28	2. Kulttuurihistorialliset arvot ja suojelutilanne	68
2.10 Talouskasvu ja hyvinvointivaltio, 1950–1970-luvut	30	3. Kehityshistorian 3D-mallinnuksen menetelmät ja metodit	73
2.11 Postmodernismista high-techiin, 1980–1990-luvut	32		
2.12 Nykyaika, 2000-luku	34		

1. Johdanto

Tämä selvitys on osa Keskustorin suunnittelu-työn pohjaksi laadittavaa taustamateriaalia. Se käsittelee Keskustorin rakentamisen vaiheita sekä Keskustorin nykytilaa, sen rakennuksia ja toritilan ominaisuuksia.

Tässä luvussa esitellään Keskustori, torialueen osat sekä Keskustorin nykyiset rakennukset ja rakenteet. Luvussa 2 käsitellään Keskustorin alueen historiaa vaiheittain. Vaiheet on valittu kaupungin merkittävien kehitys- ja muutosvaiheiden perusteella. Lisäksi ne ankkuroituvat mahdollisuuksien mukaan Keskustorin nykyisten rakennusten rakennusajankohtiin.

Historian kuvaustapa on uusi: jokaisesta valitusta poikkileikkausajankohdasta on laadittu 3D-mallinnus, jossa on esitetty tori ja sitä ympäröivät rakennukset siinä laajudessaan kuin ne kulloinkin ovat olleet. 3D-mallinnoksia taustoittaa lyhyt kuvaus ajankohdan tärkeimmistä torialueen ja sen ympäristön rakennusten muutoksista.

Lähtöaineistona historian vaiheiden karjoittamisessa ovat olleet alueen torin ja sen rakennusten rakentamiseen liittyvät suunnitteludokumentit, kuten historialliset kartat ja asemakaavat, rakennuspiirustukset, aluetta koskeva kirjallisuus sekä valokuvat ja maalaukset.

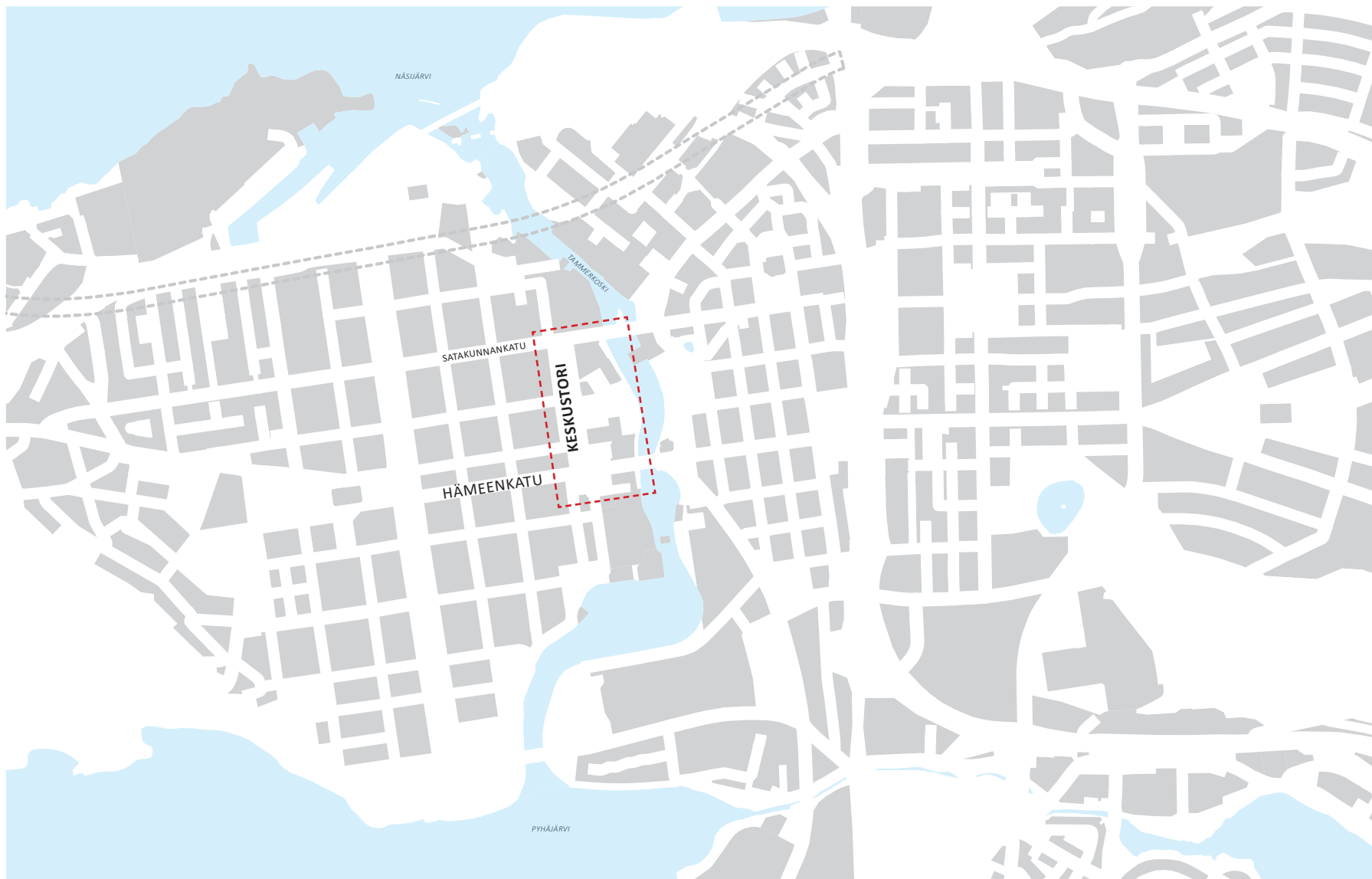
Kolmas ja neljäs luku käsittelevät toritilan ja sitä ympäröivien rakennuksien ominaisuuksia

tarkemmin. Kolmannessa luvussa esitellään Keskustorin nykyiset rakennukset ja rakennusten muodostamat osakokonaisuudet. Neljäs luku esittelee toritilan ominaisuuksia, kuten maisema- ja kaupunkirakennetta, näkymiä ja päätteitä sekä toritilan toimintoja.

Liiteaineistossa aika-tila-matriisi tiivistää Keskustorin historian vaiheet aikajanalle. Lisäksi liiteosuudessa käsitellään Keskustorin arvoja ja niiden luokituksia erilaisissa suunnitteluasiakirjoissa. Lopuksi esitellään 3D-mallinnuksessa hyödynnetyt menetelmät ja metodit.

Keskustoria 1880-luvulla, jolloin toria kutsuttiin Kauppatoriksi: vasemmalla Sandbergin talon ensimmäinen osa valmistuneena ja keskellä Molinin tontin rakennuksia (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Keskustorin sijanti Tampereen keskustan kaupunkirakenteessa (kuva: Tampereen kaupunki).

Ilmakuva Tampereen keskustasta (kuva: © 2015 BLOM, kuvan kopiointi kielletty).

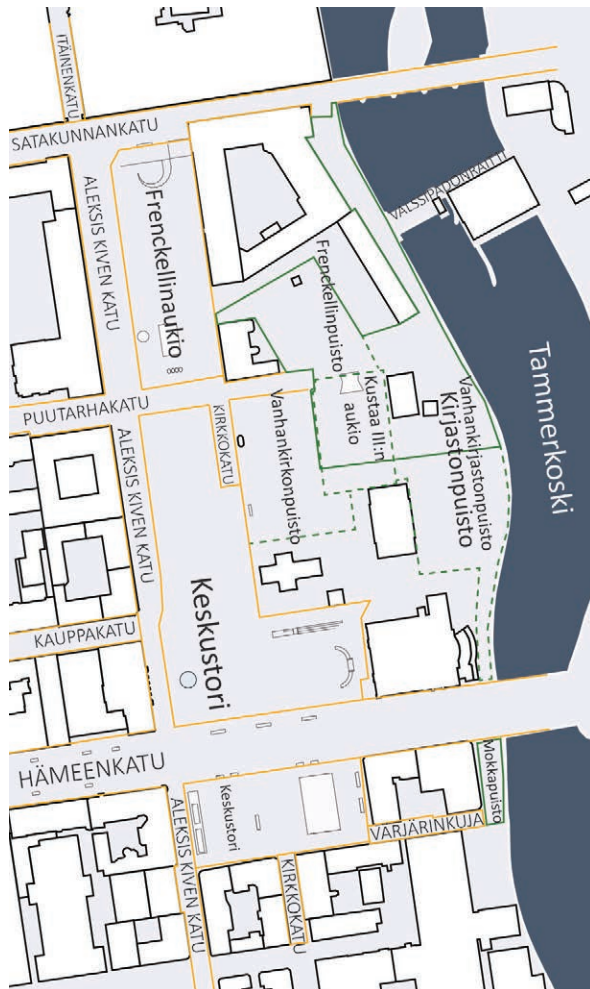
Viistokuva Keskustorista ympäristöineen (kuva: Tampereen kaupunki / Lentokuva Vallas 2016).

Keskustoria ympäröivä kaupunkirakenne.

1.1 Keskustori ja sen osat

Katujen, aukioiden ja puistojen virallinen nimistö.

Keskustori sijaitsee Tampereen pääkadun, Hämeenkadun, varrella Tammerkosken länsipuolella. Keskustorin kaupunkiaukio rajautuu lännessä Aleksis Kiven katuun ja pohjoisessa Satakunnankatuun. Etelässä toritilaa rajaavat rakennukset ja idässä toritila rajautuu Vanhankirkonpuistoon ja rakennuksiin. Tässä tarkastelussa ovat mukana myös puistoalue ja toria rajaavat rakennukset. Tarkastelualue on rajattu idässä Tammerkoskeen.

Tammerkosken rannan tuntumassa on ollut kauppapaikka satoja vuosia. Nykyisellä paikallaan tori on ollut vuodesta 1779, eli Tammerkosken, nykyisen Tampereen perustamisesta lähtien. Tampereen perustamisen yhteydessä laaditussa asemakaavassa kosken viereen on esitetty tori. Torialueen koko on kuitenkin muuttunut aikojen saatossa. Keskustori laajeni nykyisiin mittoihinsa 1960-luvun lopussa, kun torin keskivaiheilla, ns. Molinin tontilla, olleet rakennukset purettiin. Tori on pidemmältä silultaan noin 410 m pitkä, kun taas virastotalon ja Frenckellin välillä se on kapeimmillaan vain noin 60 m levyinen. Kaupunkiaukion pinta-ala on noin 3,3 ha. Aukiolle toteutettiin merkittäviä uudistuksia 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa suunnittelukilpailun jälkeen.

Alueen nimistö on vaihdellut eri aikoina. Vuonna 1936 koko kaupungin nimistöä uudistettiin. Esimerkiksi Keskustori-nimi annettiin aukiolle, jota oli aiemmin kutsuttu Kauppatoriksi, Kirkkotoriksi ja yksinkertaisesti Toriksi. Aleksis Kiven kadun vanha nimi oli Itäinenkatu. Finlaysonin alueen uusimmassa, 1990-luvun kaavassa haluttiin kadunosalle palauttaa sen vanha nimi, joten kadun nimi muuttuu kuljettaessa Finlaysonin portista.

Keskustori jakautuu osiin siten, että sen pohjoisin osa on nimeltään Frenckellinaukio ja Puutarhakadun eteläpuolella puolestaan aukio on virallisesti nimeltään Keskustori. Hämeenkadun eteläpuolella olevaa aluetta kutsutaan epävirallisesti ”Jugendtoriksi”. Puistoalueella on päällekkäisiä nimiä, joista tunnetuimmat ovat Kirjastonpuisto tai Vanhankirjastonpuisto ja Vanhankirkonpuisto. Epävirallisesti puistoa kutsutaan myös Koskipuistoksi, vaikka virallinen Koskipuisto on kosken itärannalla.

Osa virallisista nimistä on jäänteitä esimerkiksi vanhoista katulinjauksista, kuten Kirkkokadun pätkä Vanhankirkonpuiston edessä. Osa nimistä ei ole jostain syystä vakiintunut yleiseen käyttöön.

Viistokuva Keskustorista ympäristöineen (kuva: Tampereen kaupunki / Lentokuva Vallas 2016).

Viistokuva Keskustoriasta ympäristöineen (kuva: Tampereen kaupunki / Lentokuva Vallas 2016).

1.2 Keskustorin nykyiset rakennukset ja rakenteet

Keskustori on rakentunut nykyiselleen noin kahdensadan vuoden aikana useassa vaiheessa. Vanhimmat nykyisistä rakennuksista ovat Vanha kirkko ja kellotapuli. Ne rakennettiin 1820-luvulla. Uusin rakenne on Laikunlava, joka valmistui 2012. Ohessa on esitetty nykyiset rakennukset valmistumisjärjestyksessä. Moni rakennuksista on valmistunut 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun vaihteessa. Tuolloin Tam-

pereen teollistuminen oli edennyt jo pitkälle ja kaupungin kasvu nopeaa.

Keskustori on koko Tampereen historian ajan ollut kaupungin pääaukio. Sen ympärille on rakennettu tunnustettujen arkkitehtien suunnittelema merkkirakennuksia. Keskustorista ja sen äärellä olevista rakennuksista voidaan lukea Suomen arkkitehtuurivirtausten ja kaupunkisuunnittelun historiaa.

RAKENNUKSET

1. 1824 Vanha kirkko (Carlo Bassi)
- 1847 laajennus (E. J. Wennerqvist)
2. 1828–1829 Kellotapuli (C. L. Engel)
3. 1847 Frenckellin asuin- ja konttorirakennus (C. L. Engel?)
4. 1874 Selinin leipomo ("vesitehdas")
5. 1877 Plevna (Georg Cunliffe ja F. L. Calonius)
6. 1882–1896 Sandbergin talo (F. L. Calonius)
7. 1886 Selinin talo (F. L. Calonius)
8. 1890 Raatihuone (Georg Schreck)
9. 1899 Commercen talo (Andersin-Jung-Bomanson)
10. 1899 Siperia (C. Sequin-Bronner)
11. 1901, 1906 Palanderin talo (F. L. Calonius, Birger Federley, Vihtori Heikkilä)
12. 1901 Sumeliuksen talo (Gran-Hedman-Wasastjerna)
13. 1903–1905 Frenckell (ent. paperitehdas) (Birger Federley)
14. 1905–1907 Frenckellin pannuhuone
15. 1913 Tampereen teatteri (Kauno S. ja Oiva Kallio)
16. 1925 Vanha kirjastotalo (Jussi ja Toivo Paatela)
17. 1934 Selinin talon laajennus (Kauno S. Kallio)

18. 1939 Tempon talo (Bertel Strömmer)
19. 1958 Tekstiilitalo (Jaakko Tähtinen)
20. 1959, TR54 (Bertel Strömmer)
- 1960 (Kaija ja Heikki Siren (julkisivut))
21. 1964 STS:n talo (Kaija ja Heikki Siren)
22. 1965 Kauppa-Häme (Aarne Ervi)
23. 1967, 1975 Keskusvirastotalo Aarne Ervi)
24. 1981 KOY Sinikulma (nk. Kelan talo) (Antti Tähtinen)

SILLAT, PIIPUT JA MUUT MAANPÄÄLLISET RAKENNELMAT

- a. 1870 Frenckellin paperitehtaan piippu
- b. 1884 Suihkukaivo (Robert Huber)
- c. 1899 Finlaysonin savupiippu
- d. 1900 Satakunnansilta (K. Snellman)
- e. 1922 Finlaysonin portti
- f. 1929 Hämeensilta (E.R. Eriksson)
- g. 2000 Linja-autokatokset (KSOY)
- h. 2000 Kioskirakennus (KSOY)
- i. 2001 P-Frenckellin porrashuone ja ajoliuskan katos (KSOY)
- j. 2001 Maanalainen liikerakennus ja katuaukio (KSOY)
- k. 2001 Patosilta (A-Insinöörit / Vesa Järvinen)
- l. 2012 Laikunlava (Arkkitehdit Kontukoski)

AUKIOT JA PUISTO

- L. 1820-luku, Kirjastonpuisto (mm. Karl Johan Gauffin, 1920–1930-luku Onni Karsten)
- M. 1996–2001 Keskustorin uudistaminen (KSOY)
- N. 2001 Frenckellinaukio (KSOY)

3D-mallinnus Keskustorin nykytilasta. Malli perustuu mittauksiin ja valokuviin. Arkkitehdit MY.

2. Keskustorin historian vaiheet

Tässä luvussa käydään läpi Keskustorin rakentumisen eri vaiheita aikapoikkileikkauksina Tammerkosken syntyvaiheista alkaen. Uutena historian vaiheiden kuvaustapana on käytetty 3D-mallintamista, jonka avulla kuvataan toritilan ja siihen liittyvien rakennusten vaiheittaista rakentumista ja muutosta ajan kuluessa. 3D-mallinnukset ovat rekonstruktioita, jotka perustuvat eri aikakausilta saatavilla oleviin aineistoihin, kuten karttoihin, historiankirjoitukseen, valokuviiin ja maalauksiin. Tämän luvun lopussa historian vaiheet on summattu aika-tila-matriisiin, joka tiivistää historian vaiheet ja niistä nykypäivään jääneet merkit aikajanelle.

Valokuva Keskustorilta, silloiselta Kirkkotorilta, vuodelta 1868. Vasemmalla pilaripuodit nykyisen Raathuoneen paikalla (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Pintakartta Tampereen kaupungin yli 1882 (August Ahlberg, Tampereen kaupunginarkisto).

Esimerkkikuvia 3D-mallinnuksista: ensimmäisenä rekonstruktio Tammerkosken kylän ajalta noin 1500-luvulta, toisena puukaupunkia 1830-luvun palovakuutusasiakirjojen perusteella mallinnettuna ja viimeisenä 1970-luvun kaupunkikuvaa (kuvat: Arkkitehdit MY).

2.1 Tammerkosken synty

Tampere perustettiin vapaakaupungiksi vuonna 1779 kosken länsipuolelle, Tammerkosken kartanon maille. Kügelgenin litografiassa maisema vuodelta 1822 (kokoelmat.fng.fi/app?si=C%20IV%201080, luettu 10.2.2016).

Tampereelle ja Keskustorin maisemalle erityinen piirre on Tammerkoski. Koski syntyi noin 7 500 vuotta sitten¹ Näsijärven vesimassojen puhkaistua uoman harjuselänteen läpi Ratinassa. Kannaksen murtuminen ajoi vesimassat Näsijärvestä Pyhäjärveen.

Kulttuurihistoriassa Tammerkosken synty on kivikautta, jolloin tiedetään ihmisten jo oleskeleen seudulla. Tampereen alueelta on löytynyt kivikirveitä, talttoja ja keihään kärkiä. Pysyvää asutusta on Tammerkosken seudulla ollut rautakaudelta alkaen eli noin 1 400 vuotta.²

¹ Lind, Anttila, Liuttunen 2011, 12.

² Lind, Anttila, Liuttunen 2011, 12.

2.2 Keskiäika ja Tammerkosken kylä

Keskiajalla nykyisen Keskustorin tietämillä oli kyläasutusta. Alueen läpi kulki yleinen maantie Hämeestä Satakuntaan ja Pohjanmaalle¹. Kosken ylityspaikka sijaitsi hieman pohjoisempana kuin nykyinen Hämeensilta. Kosken länsipuolella silloinen maantie kulki nykyisen Kauppakadun tietämillä ja jatkui kohti länttä.

Kosken länsipuolella sijaitsi kylätontti suurin piirten nykyisen Sumeliuksen talon ja Tampereen Teatterin paikoilla leviten hieman nykyiselle torialueelle ja länteen. Osa alueen taloista sijaitsi kylätontilla, mutta niitä oli muutama myös hieman sivummalla itärannalla². Talojen tarkat sijainnit eivät ole tiedossa, sillä kartat tuolta ajalta ovat epätarkkoja. Varhaisin kattava lähde Tammerkosken alueen asutuksesta on Pirkkalan pitäjän vuoden 1540 maakirja³.

Maakirjan mukaan Koskien kylässä (Koskis) oli tuolloin 9 veronmaksajaa, joista viiden talo sijaitsi varsinaisessa Tammerkosken kylässä länsirannalla ja neljän talo itärannalla. Lisäksi Laiskolassa (Laiskoila) eli nykyisessä Nalkalassa oli kolme taloa, Pyynikkilässä kaksi ja Hatanpäässä kolme. Tammerkosken kylän rajat vaihtelivat hieman eri aikoina: 1540-luvun lopulla ja

1550-luvun alussa myös Laiskola ja Pyynikkilä laskettiin mukaan Tammerkosken kylään.⁴

Koska tilojen järjestys maakirjoissa perustui usein niiden järjestykseen kylänraitilla, voidaan Tammerkosken kylän rakennetta arvioida maakirjan perusteella. Tammerkosken kylän talot on lueltu siinä järjestyksessä kuin ne idästä päin tultaessa tienvarressa ovat olleet. Luettelon kolme ensimmäistä maksajaa olivat itäpuolella: Kyttälässä kaksi ja Erkkilässä yksi. Sitten maakirjassa siirrytään Kosken länsirannan nimismiehen taloon. Tämän jälkeen maakirjassa mainitaan Itärannan Siukolan talo ja sitten jatketaan taas Länsirannalle: Morten (myöhemmin Vajjnen tai Waini), Henrik (Kurinen), Laurens (Kurinen) ja Henrik (Kuottj).⁵

Kylätontin tuntumassa järjestettiin markkinoita, mutta keskiaikaisen markkinapaikan sijainti ei ole tiedossa. Viereisen sivun 3D-mallinnokseen se on rekonstruoitu Jouko Seppäsen tutkimusten ja tulkintojen perusteella.

Hans Hanssonin kartta (1650-l). (Kansallisarkisto)

1 Salminen 2011, 18.

2 Salminen 2011, 18.

3 Salminen 2011, 20.

4 Salminen 2011, 23-24.

5 Salminen 2011, 23.

Maisema Tampereen läheltä vuodelta 1818. (kuva: Vapriikin kuva-arkisto)

Tammerkosken kylä 1600-luvun alkupuolella Jouko Seppäsen rekonstruktion perusteella. Rekonstruktion lähtökohtana on ollut Hans Hanssonin kartta 1650-luvulta, vuoden 1540 maakirja sekä oletus, että alueen talot ovat muodostaneet umpipihoja, kuten Pirkanmaalla monessa kylässä tuohon aikaan.

Tammerkosken kylä

2.3 Tammerkosken kartano

Tammerkosken kartano muodostettiin Tammerkosken kylän taloista 1600-luvulla. Kartano sijaitsi nykyisen Keskustorin kaakkoislaidalla, Tampereen Teatterin ja Sumeliuksen talon paikalla. Tontti ulottui mahdollisesti kellotornille asti. Oloff Mörtin kartassa vuodelta 1696 näkyvät kartanon rakennukset, mutta kuitenkin ei ole kiistatonta, esittääkö kartta osin suunnitelmaa vai tuon hetken tilannetta. Kartassa ovat Tammerkosken kartano, kosken itäpuolen talot, kosken ylittävä silta, kulkureittejä, peltoja ja niittyjä.

Kartanosta löytyy kirjallinen kuvaus vuodelta 1735, jolloin tila vuokrattiin nimismies Gaddille. Kuvauksessa kerrotaan, kuinka kartanon rakennukset olivat umpiryhmänä jaettuna miespihaan ja karjapihaan. Karjapihan eteläpuolella oli vihannestarha ja miespihan pohjoispuolella humalisto.¹

Tammerkosken ylittävässä sillassa oli poikkeuksellinen haara, joka johdatti ohikulkuliikenteen kiertämään Tammerkosken kartanon sen pohjoispuolelta². Tammerkosken ylityksen kohdalla oli jo ennen kaupungin perustamista

1 Rasila 1988, 336-337.

2 Rasila 1988, 336.

pidetty markkinoita. Markkinapaikan sijainnista on eri lähteissä toisistaan poikkeavia tietoja ja todennäköistä onkin, että markkinapaikka on vaihdellut vuosikymmenten saatossa. 1700-luvulla markkinapaikan arvellaan olleen kosken länsipuolella, lähellä nykyistä Keskustoria.³

2.4 Kaupungin perustaminen

Vuonna 1779 perustettu Tampere edusti uutta kaupunkityyppiä, vapaakaupunkia. Koska Tampereesta pyrittiin kehittämään manufaktuuri-, käsityö-, ja kauppakaupunkia, se sai verovapauden määräajaksi, mutta ei lainkaan viljelys- tai laidunmaita. Kaupunki myös sijoitettiin kosken partaalle vesivoiman viereen.

Tamperetta perustettaessa kaupungin ensimmäisen asemakaavan laati Daniel Hall. Asemakaavassa ruutukaava ulottui koskelta nykyiseen Näsilinnankatuun saakka. Keskipisteenä oli koskelle avautuva tori, jonka päätteenä oli raatihuoneen tontti ja sivuilla neljä kirkkoa.⁴ Kirkkojen lukumäärä liittyy siihen, että kau-

3 Seppänen 2016.

4 Mukala 2010, 9.

punkiin haluttiin houkutella myös eri uskontokuntia edustavia ulkomaisia tehtailijoita⁵. Yhtään kirkkoa ei kuitenkaan rakennettu kaupungin ensimmäisten vuosikymmenten aikana, vaan jumalanpalvelukset pidettiin Tammerkosken kartanon väentuvasta muodostetussa saarnahuoneessa⁶.

Vaikka teollistuminen oli aluksi hidasta, manufaktuurit sijoituivat kosken varteen. Manufaktuurilaitoksista ensimmäinen oli Abraham Häggmanin perustama paperitehdas ja vaskipaja (1783), joka sijaitsi nykyisen Frencellin alueella⁷. Tuolloiset teollisuusrakennukset eivät poikenneet rakennustypologialtaan juurikaan muista ajan rakennuksista.

Kaupungin alkuvaiheessa asuminen oli varsin maalaismaista. Tontit olivat suuria ja talot turvekattoisia majoja ja savupirttejä. Sikoja, lemmiä ja lampaita oli paljon. Pihoilla kasvatettiin kaalia ja kukkia⁸, humalaa ja tupakkaa.

5 Lilius 1981, 343.

6 www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkot/vanha_kirkko (6.4.2016).

7 Mukala 2010, 11.

8 Donner 2005, 4.

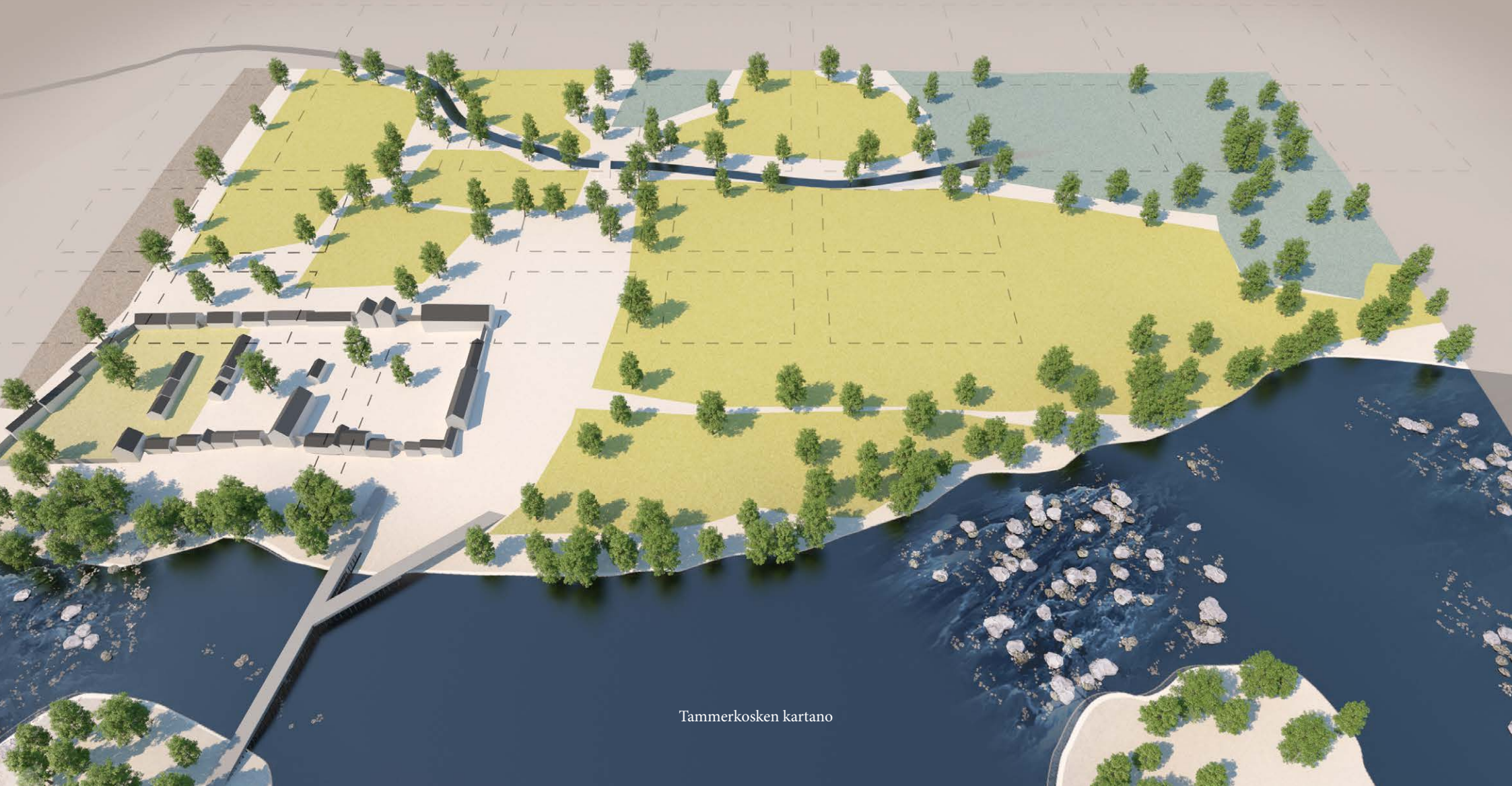

Vasemalla Daniel Hallin asemakaavakartta 1779.
(Kansallisarkisto)

Piirroksessa Tampere vuonna 1818 Carl von Kugelgenin
litografiassa (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Tammerkosken kartanon mallinnus on koostettu vuoden
1696 Oloff Mörtin kartan ja vuoden 1735 inventointitie-
tojen perusteella. Lisäksi Rasilan (1988, 392) rekonstruk-
tiota on käytetty viiteaineistona.

Tammerkosken kartano

2.5 Puukaupunki 1830–1860-luvut

Tampere oli 1830- ja 1860-luvuilla puukaupunki. Kun kaupunkien yleisessä rakennusjärjestyksessä v. 1856 kaupungit jaettiin neljään luokkaan, oli Tampere kolmannessa luokassa. 1. ja 2. luokissa keskusta ohjeistettiin rakennettavaksi mahdollisuuksien mukaan kivistä 2–3 kerroksisena. 3. ja 4. luokassa rakennettiin yksi-kerroksisia puutaloja.¹ Matalan puukaupungin taustalla teollisuuden mittakaava kasvoi ja savupiiput erottuivat kaupungin silhuettissa.

Kauppiaskatu toimi pääkatuna. Kaupunkirakenne oli varsin homogeenistä, eikä eri toimintoja erotettu eri alueikseen. Samalla tontilla saattoi olla asumista ja käsityöläisten manufaktuureja. Kauppa näkyi kauppatorilla, eikä erillisiä myymälöitä tai näyteikkunoita ollut.

Tampereen laajennuskaavan (1830) laati C. L. Engel. Laajennuskaavassa kaupunki yksinkertaisesti laajeni tasaisena ruudukkona länteen. Kaavassa kosken ylittävän sillan paikka on siirretty nykyisen Hämeensillan kohdalle, Hämeenkatua jatkamaan. Tuolloin jo olemassa oleva silta sijaitsi valmiiksi samalla paikalla. Lisäksi kosken ja torin väliin on sijoitettu kortteli, eikä toritila enää avautunut koskelle.

Seuraavan kaavan laati Lohrmann (1866). Tämän jälkeen laajennuskaavan (1867) laati Albert Edelfelt, joka voimisti Engelin ajatuksia

paloturvallisuudesta. Myös Tampereen palolla 1865 oli vaikutusta paloturvallisuuden korostamiseen. Mm. Hämeenkatua ehdotettiin levennettäväksi puuistutuksin puistokaduksi ja torialuetta laajennettiin. Ruutukaavaa jatkettiin edelleen länteen ja Amuri sai alkunsa.²

Kaupungin ensimmäinen kirkko, nyk. Vanha kirkko, rakennettiin vuonna 1824 ja vihittiin käyttöön 1825. Vuonna 1829 valmistunut kirkon kellotorni oli kaupungin korkein rakennus. Kirkko rakennettiin puusta, koska tamperelaisilla ei ollut varaa kivikirkon rakentamiskustannuksiin. Kirkon on suunnitellut silloinen intendentinkonttorin päällikkö Carlo Bassi.³ Ristikirkko laajennettiin pidentämällä kuorisakaraa 1847 (E.J. Wennerqvist)⁴. Vanha kirkko on nykyään keskustan vanhin rakennus. Kaupakadun päätteenä olevan kellotapulिन suunnitelti Carl Ludvig Engel ja se rakennettiin vuosina 1828–29⁵.

Vanhan kirkon valmistuttua toria alettiin kutsua Kirkkotoriksi. Vuonna 1865 puolestaan se sai nimen Kauppatori siellä pidettyjen markkinoiden mukaan.⁶

² Mukala 2010, 10.

³ www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkot/vanha_kirkko (6.4.2016).

⁴ Mukala 2010, 22.

⁵ www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkot/vanha_kirkko (6.4.2016).

⁶ Holmala 2010, 7.

Kirkon tontille perustettiin yleinen kävely- ja promenadi, vuonna 1835. Hieman aiemmin apteekkari Tennberg oli avannut oman yksityisen puutarhansa kaupunkilaisten käyttöön. Tennbergin puutarhaa voidaan pitää Tampereen ensimmäisenä puistona.⁷

Keskustori rajautui pohjoisessa apteekkari Karl Molinin rakennuksiin. Tehtaat sijoittuivat kosken varrelle torin pohjoispuolelle kaupunkirakenteen sekaan. Ne eivät olleet silloisen torin varrella. 1830- ja 40-luvuilla Frencckellin teollisuusalue alkoi hahmottua omaksi kokonaisuudekseen kosken varrella ja Finlaysonin alue kasvoi. Tehtaalaisten määrä ylitti käsityöläisten määrän Tampereella 1840-luvulla⁸. Finlaysonin tehtaan suunnittelun aloitti Carl Leszig vuonna 1836 yhteistyössä John Barkerin kanssa. Vanhin säilynyt rakennus on Kuusvooninkinen (TR1), joka valmistui vuonna 1837.

Johan Frencckell osti Häggmanin paperitehtaan alueineen vuonna 1832 ja rakennutti sinne uuden kolmikerroksisen tehtaan. Vuonna 1847 valmistui konttorirakennus, jonka yläkerrassa oli tehtaanjohtajan asunto.⁹ Konttorirakennus sijaitsee nykyisen torin itäreunalla Frencckellin virastotalon vieressä.

⁷ Donner 2005, 4.

⁸ Mukala 2010, 10.

⁹ www.tampere.fi/ytoteto/kami/arkisto/frencckell/ (20.5.2016).

¹ Lilius 1983, 129-131.

Kuvat vasemmalta oikealle:
Yleiskuva Tampereelta 1860-luvulta (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Keskustori, silloinen Kirkkotori, vuonna 1868: vasemmalla Pilaripuodit nykyisen Raathuoneen paikalla (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Keskustorin Vanha kirkko ja kellotapuli vuonna 1869 (kuva: J.G. Fihlman, Vapriikin kuva-arkisto).

Frenckellin tehtaän asuin- ja konttorirakennus (kuva: Tammelander, Vapriikin kuva-arkisto).

2. Kellotapuli
1828-29 (C. L. Engel)

1. Vanha kirkko
1824 (Carlo Bassi),
1847 (laajennus, E. J. Wennerqvist)

3. Frenckellin asuin- ja konttorirakennus
1847 (C. L. Engel?)

1830-1860-luvut

2.6 Kivikaupungin alku 1870–1890-luvut

Tampere kasvoi huimaa vauhtia 1800-luvun loppupuoliskolla ja kaupunkien yleisessä rakennusjärjestyksessä se nostettiin kivikaupunkien luokkaan. Kivikaupungin luokassa kaupunkiin sai rakentaa kivisiä kerrostaloja ja Tampereella niitä rakennettiin kaupungin pääkadulle ja torille. Kerrosluku ei kuitenkaan voinut nousta yli kahden, ennen kuin vesijohto Mältnrannasta Laukontorille vedettiin vuonna 1884. Sen ansiosta vesi pystyi nousemaan myös kolmanteen kerrokseen. Osana vesijohtoverkostoa rakennettiin myös Keskustorin suihkukaivo v. 1883.

Apteekkari Thomas Clayhills rakennutti torin länsireunalle Sandbergin talon asuin- ja liikeyrakennukseksi¹. Talon suunnitteli silloinen kaupunginarkkitehti Frans Ludvig Calonius. Calonius suunnitteli myös Selinin talon torin eteläreunalle. Ensimmäiset kerrokset olivat rakennuksissa liiketilaa ja kahdessa ylemmässä oli asuntoja². Selinin talon sisäpihalla on edelleen jo vuonna 1874 rakennettu kaksikerroksinen tiilitalo, joka rakennettiin alun perin Selinin leipomoksi³.

Aleksanterin kirkon valmistuttua vuonna 1881 Keskustorin kirkkoa alettiin kutsua Vanhaksi kir-

koksi⁴. Jumalanpalvelukset siirtyivät Aleksanterin kirkkoon. Vanha kirkko otettiin uudelleen käyttöön 1890-luvulla ja tuolloin rakennusta uudistettiin uusrenessanssin suuntaan. Kirkon nykyinen ulkovooraus on tältä ajalta.⁵ Nykyisen teatteritalon paikalla sijaitsi von Bonsdorffin talo, jonka puutarhaistutukset myöhemmin liitettiin osaksi Kirjastonpuistoa⁶.

Keskustori rajautui pohjoisessa edelleen Molinin tontilla sijainneisiin rakennuksiin ja teollisuusrakennukset olivat sivummalla kaupunkirakenteessa. Silloisen Itäisenkadun (nyk. Aleksis Kiven katu) ja Satakunnankadun kulmassa sijaitsi Frestadiuksen talo, joka oli presidentti J. K. Paasikiven lapsuudenkoti vuosina 1870–1877⁷. Raatihuoneen suunnitteli Georg Schreck ja se valmistui 1890.

Teollisuusrakennusten mittakaava alkoi kasvaa 1800-luvun loppupuoliskolla. Vuonna 1877 valmistui Finlaysonin alueelle Satakunnankadun varteen matala kutomosali Plevna (F.L. Calonius, Georg Cunliffe). Frenckellin paperitehtaan piippu valmistui 1870. Teollisuusalue

Kirkkokatua 1900-luvulla ennen Frenckellin uudistamista (kuva: Berndt Blom, Vapriikin kuva-arkisto).

Finlayson muodosti ”kaupungin kaupungissa”: alueella oli tuotantorakennusten lisäksi työväenasuntoja, virkailijoiden asuintaloja, omistajien ja johtajan palatsit, kirkko, konttori, työväen kirjasto sekä sairaala.⁸

Höyryvoima vapautti teollisuuden sijoittumisen: ”vanha teollisuus” oli sijainnut kosken varrella.⁹ Nyt teollisuus levittäytyi myös nauhaksi Näsijärven rannalle sekä lisäksi pienimuotoisena asemakaava-alueen eri osiin.¹⁰

1 Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy 2014, 7–10.

2 Mukala 2010, 49.

3 Holmala 2010, 7.

4 www.tampere.fi/kulttuuripalvelut/material/raitit/6GblqoQf1/360.pdf (20.5.2016).

5 www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkkot/vanha_kirkko (6.4.2016).

6 Donner 2005, 48.

7 www.tampere.fi/kulttuuripalvelut/material/raitit/6GblqoQf1/360.pdf (20.5.2016).

8 Lilius 1983, 157.

9 Lilius 1983, 156.

10 Lilius 1983, 157.

Kuvat vasemmalta oikealle:
Kylpylaitos Tammerkosken länsirannalla, nykyisen Kirjastonpuiston rannassa 1883 (kuva: Svante Lagergrén, Vapriikin kuva-arkisto).
Selinin talo (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Raatihuone ja Sandbergin talo 1890-1891. (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Frenckellin paperitehtaan lukusalirakennus Kirkkokadun varrella nykyisen Kirjastonpuiston laidalla vuonna 1901 (kuva: Tamme-lander, Vapriikin kuva-arkisto).

4. Selinin leipomo ("vesitehdas")
1874

7. Selinin talo
1886 (F. L. Calonius)

8. Raatihuone
1890 (Georg Schreck)

b. Suihkukaivo
1884 (Robert Huber)

6. Sandbergin talo
1882, 1890, 1892, 1896 (F. L. Calonius)

a. Frenckellin paperitehtaan piippu
1870

5. Plevna
1877 (Georg Cunliffe ja F. L. Calonius)

2.7 Mittakaava kasvaa 1800–1900-lukujen vaihde

Kaupungin mittakaava kasvoi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Tampereella valtavaa vauhtia. Keskustorin etelälaidalle alkoi kohota aiempaa korkeampia kivisiä asuinrakennuksia, joiden ensimmäinen kerros oli liiketilaa. Ensimmäinen korkeampi asuinrakennus (Commerce) valmistui vuonna 1899.¹ Kiinteistöyhtiö Commercen suunnitteli Arkkitehtitoimisto Andersin-Jung-Bomanson.²

Korkeampien rakennusten rakentamisen mahdollisti vuonna 1898 valmistunut uusi vedenjakelun korkeapaineverkosto. Pyynikin vesilinnan avulla tuotettiin paine, joka nosti veden aiempaa korkeammalle, yli kolmen kerroksen.

Sumeliuksen tukkukauppa oli toiminut Keskustorin kaakkoiskulmalla Hämeenkadun risteyksessä 1870-luvulta alkaen. Vuosisadan lopulla taloudellisen nousukauden myötä Gösta Sumelius päätti rakentaa uudet toimitilat. Vuonna 1901 valmistuneen kivitalon katutasossa oli liiketiloja ja muissa kerroksissa asuntoja. Sen on suunnitellut toimisto Grahn-Hedman-Tavastjerna.³

Palanderin talon rakennutti kaupunginviskaali varatuomari Verner Palander Keskustorin eteläpäätyyn. Hän tilasi suunnitelmat Birger Federleyltä. Talosta tuli Federleyn ensimmäinen rakennus Tampereella. Palander ei kuitenkaan ollut täysin tyytyväinen puolikkaan talon valmistuttua ja päätti tilata toisen puolen sommitelman Vihtori Heikkilältä.⁴

Vuonna 1902 valmistuivat Georg Schreckin suunnittelema Kangashallit Palanderin taloa vastapäätä nykyisen Aleksis Kiven kadun varteen. Hallit purettiin 1960-luvun alussa Hämeen työväen säästöpankin tieltä.

Vuosisadan vaihteessa Hämeenkatua levennettiin ja jugendin aikana se kehittyi kaupungin pääkaduksi. Rakennusten mittakaava kasvoi myös sen varrella. Heti ydinkeskustan ympärillä kaupunki kuitenkin jatkui pääasiassa puukaupunkina.⁵

Finlaysonin alueen mittakaava oli kasvanut koko 1800-luvun loppupuolen, mutta vuosisadan vaihteessa rakennettiin Satakunnankadulle näkyvä komea julkisivu. Kehräämö Siperian

suunnitteli C. Sequin-Bronner ja se valmistui 1899.⁶ Finlaysonin savupiippu on myös vuodelta 1899.

Frencellin tehdas uudistettiin vuosisadan alussa (1904–1920)⁷. Birger Federley suunnitteli uudet rakennukset osittain vanhoja rakenteita hyväksikäyttäen. Konttorirakennus ja kahdeksankulmainen piippu säilyivät vanhasta rakennuskannasta. Myös torijulkisivussa on osia yksikerroksisesta tiilijulkisivusta ja kellotorni on säilynyt. Pitkään kirjaston lehtienlukusalin toimintu pannuhuone kuului Federleyn suunnitelmaan.

Vuoden 1908 asemakaavakartassa oli ensimmäistä kertaa Keskustori rajattu viistolla viivalla niin, että Viistokadun paikan tunnistaa.

Vuoden 1905 suurlakon jälkeiset uudistukset Venäjällä tekivät lopun Suomen autonomiasta. Suurlakko näkyi Tampereella erityisesti Keskustorilla, johon lakkoilijat kokoontuivat ja täyttivät koko toritilan. Raatihuoneen parvekkeelta luettiin 1905 niin kutsuttu punainen julistus.

1 Holmala 2010, 20.

2 Mukala 2010, 66.

3 Mukala 2010, 67.

4 Mukala 2010, 68.

5 Wäre 1983, 239.

6 Mukala 2010, 27.

7 Mukala 2010, 30.

Kuvat vasemmalta oikealle:
 Kosken rantaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa: vasemalla Sumeliuksen palatsi ja Sumeliuksen talo, oikealla Bonsdorffin talo taustallaan kirkon kellotapuli (kuva: Richard Thulé, 1890-1899, Vapriikin kuva-arkisto).
 Keskustoria, silloista Kauppatoria, 1900-luvun alussa. Palanderin talon ensimmäinen vaihe valmistui 1901. Commercen talon kyljessä erottuvat Kylmähallit (kuva: Kuvaamo Atelier Laurent, Vapriikin kuva-arkisto).
 Kirkkokadun pohjoispäätä 1900-luvun vaihteessa (kuva: Kuvaamo Atelier Laurent, Vapriikin kuva-arkisto).
 Satakunnansilta rakenteilla 1900-luvun vaihteessa. Taustalla vasemalla Finlaysonin vanha Värjämöörakennus nykyisen TR54:n paikalla (kuva: Berndt Blom, Vapriikin kuva-arkisto).

12. Sumeliuksen talo
 1901
 (Gran, Hedman ja Wasastjerna)

11. Palanderin talo
 1901, 1906 (F. L. Calonius, Birger Federley, Vihtori Heikkilä)

9. Commercen talo
 1899 (Andersin, Jung & Bomanson)

14. Frenckellin pannuhuone
 1905-1907 (Birger Federley)

13. Frenckell (ent. paperitehdas)
 1903-1905 (Birger Federley)

10. Siperia
 1899 (C. Sequin-Bronner)

c. Finlaysonin savupiippu
 1899

d. Satakunnansilta
 1900 (K. Snellman)

1800-1900-luvun vaihde

2.8 Itsenäistyminen 1910–1920-luvut

Ensimmäisen maailmansodan aiheuttama inflaatio ja rakennustarvikkeiden noussut hinta hiljensi rakentamisen pitkälle 1920-luvun alkuun¹. Keskustorin ja Tammerkosken väliin, torin itäiselle laidalle, rakennettiin kuitenkin 1910- ja 1920-luvuilla kaksi uutta kulttuurirakennusta: teatteritalo ja kirjasto. Molemmat toteutettiin arkkitehtikilpailujen perusteella, mutta suunnitelmat muuttuivat kilpailuvaiheiden jälkeen hieman. Teatteri valmistui vuonna 1913 ja sen suunnittelivat arkkitehdit Kauno S. ja Oiva Kallio². Kirjastotalon arkkitehtikilpailu järjestettiin vuonna 1922 ja sen voittivat Jussi ja Toivo Paatela³. Uudet kulttuurirakennukset vastaavat mittakaavaltaan torin jugend-rakennuksia, ja aiemmin kaupunkikuvassa toria hallinnut kirkko alkoi näyttää paikassaan pienemmältä.

Kirjastonpuisto rakennettiin kirjastotalon valmistuttua vuosina 1925–26. Tuolloin puistosta kuitenkin puhuttiin Läntisenä koskipuistona, eikä Kirjastonpuisto nimenä ollut vakiintunut.⁴

Finlaysonin portti rakennettiin vuonna 1922⁵. Portti ei vielä varsinaisesti rajannut torialuetta,

sillä nykyisellä Freckellin aukiolla oli rakennuksia: tehtaan makasiini, kolme asuintaloa ja puusepänerastas⁶.

Finlaysonin vesivoimalaitos (Jarl Eklund) valmistui 1926. Rakentamista edelsi Tammerkosken yläjuoksun muokkaus, jossa poistettiin mm. Finlaysonin palatsin puiston saaret.⁷

Frenckellin tehtaan pihalle pannuhuoneen edustalle rakentui 1910-luvulla kapearaiteinen rautatie, joka palveli tehdasalueen sisäistä tavarakuljetusta 1920-luvulle saakka. Vuonna 1921 Frenckellin tehtaan osake-enemmistö siirtyi W. Rosenlewille ja tehtaan toiminta lopetettiin vuonna 1928. Tehtaan lopettamiseen liittyi vaikeuksia kuljettaa selluloosaa tontille ilman rautatietä. Paperitehdas siirtyi tuossa yhteydessä kaupungin omistukseen.⁸

Vuoden 1918 tapahtumat jakoivat kansaa ja kärjistyivät erityisesti Tampereella: kaupunkia tuhoutui paljon pommituksissa ja tuolloinen puukaupunki paloi varsinkin Kytälässä ja Tammelassa. Keskustori toimi sodan lopun näyttämönä, kun punavangit kerättiin sinne ennen lähettämistä vankileireille.

Vuoden 1918 taisteluissa tuhoutuneiden alueiden jälleenrakentaminen oli suuri projekti, ja kaupunki lähti kasvuun uudelleen vasta 1920-luvun lopulla.

Tampereen Teatteria rakennetaan vuonna 1913 (kuva: Kuvaamo Atelier Laurent, Vapriikin kuva-arkisto).

Vanhan kirjastotalon avajaiset vuonna 1925 (kuva: Kuvaamo Aira, Vapriikin kuva-arkisto).

1 Nikula 1983, 233.

2 Wäre 1983, 250.

3 Mukala 2010, 85.

4 Donner 2005, 10-12.

5 www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/tehtaiden_historia/ (18.5.2016).

6 Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytinen ky 2001, 13.

7 www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/vesivoimalaitos/ (20.5.2016).

8 Leskinen 1998, 40.

Kuvat vasemmalta oikealle:
Näkymä Hämeenlinnalle 1900-luvun vaihteessa ennen Tampereen teatterin rakentamista. Vasemalla Sumeliuksen kartano kosken rannassa, oikealla erottuu Raatihuone (kuva: Werner Mauritz Gestrin, Vapriikin kuva-arkisto).
Frenckellin korttelia Aleksis Kiven kadulta, taustalla Siperia (kuva: Eino Antero Bergius, Vapriikin kuva-arkisto).
Molinin tontin rakennuksia Kirkkokadun puolella vuonna 1928 (kuva: Hannu Rantakallio, Vapriikin kuva-arkisto).

15. Tampereen teatteri
1913 (Kauno S. ja Oiva Kallio)

16. Vanha kirjastotalo
1925 (Jussi ja Toivo Paatela)

L. KIRJASTONPUISTO
1925–1926 (Onni Kastren)

1910–1920-luvut

2.9 Modernismi ja sotien aika 1930–1940-luvut

Nuori valtio eli 1930-luvulla vahvaa tulevaisuudenuskon aikaa. Funktionalismista tuli valitseva tyyliuunta ja koristeellisuutta pidettiin vanhahtavana. Kosken rannalta, Hämeensillan kupeesta purettiin Sumeliuksen kolmikerroksinen, vuonna 1889 valmistunut palatsi ja tilalle rakennettiin kuusikerroksinen, arkkitehti Bertel Strömmerin suunnittelema Tempon talo vuonna 1939¹. Tempo oli Tampereen ensimmäinen tavaratalo. Myös Selinin taloa laajennettiin funktionalistisella lisäosalla vuonna 1934.

1930-luvun alku oli rakentamiseltaan hiljaista johtuen mm. vuoden 1929 New Yorkin pörssiromahduksen aiheuttamasta lamasta. 1930-luvun mittaan talous alkoi elpyä ja kaupunki jatkoi kasvamistaan.

Sodat 1939–44 pysäyttivät hetkeksi uusien alueiden rakentamisen, mutta käynnistivät päätyttyään valtavan uudelleenrakentamisen. Asutuspulaan pyrittiin vastaamaan erilaisilla tyyppiirustuksilla ja pikataloilla.

Talvi- ja jatkosotien aikaan Suomessa havahduttiin pommisuojen tarpeeseen. Keskustorin alle, torin eteläosaan rakennettiin pommisuoja vuonna 1949. Pommisuojan sisäänkäyntirakennus Palanderin talon edustalta purettiin jo vuonna 1951.

Keskustorin pohjoisosiin kohdistui 1930-luvulla voimakkaita muutostarpeita. Alueesta järjestettiin suunnittelukilpailu, jonka pohjalta laadittu asemakaava jäi kuitenkin toteutumatta.

Koskipuiston ja kirjastonpuiston rannat uudistettiin 1930-luvun luvun lopulla kaupunginpuutarhuri Viljo Tarkon johdolla yhtenäiseksi kokonaisuudeksi².

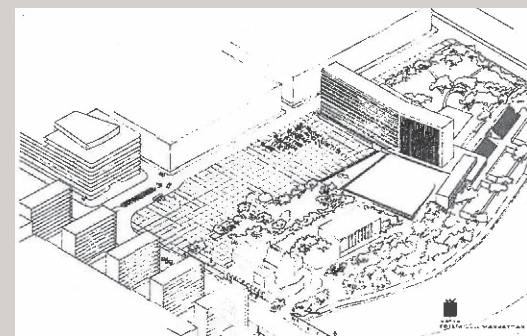
Finlaysonin alueella tehtaita modernisoitiin. Mm. Plevnan puiset rakenteet muutettiin teräsbetoniksi ja Satakunnankadulle avautuvia ikkunoita suurennettiin vuonna 1935³.

Tampereella toteutettiin suuri nimi uudistus 1936. Esimerkiksi Kauppatorille annettiin uusi nimi ”Keskustori”. Taustalla nimen muutokseen oli torikaupan siirtyminen Laukontorille ja Keskustorin muuttuminen liikennekeskukseksi. 1930-luvulla linja-autot ottivat tukikohdakseen Keskustorin eteläisen päään.⁴

Myös Aleksis Kiven katu sai nykyisen nimensä vuonna 1936. Alun perin kadun nimi oli ollut Itäinen Pitkätie ja se oli jo aiemmin lyhentynyt muotoon Itäinenkatu.⁵

Ilmakuva vuodelta 1930 Frenckellin massahiomon rakennuksesta, joka sijaitsi kosken äärellä Frenckellin pannuhuoneen edessä. Aleksis Kiven kadun varrella nykyisen Kelan talon sekä Virastotalon paikalla sijaitsi pääosin matalien puurakennuksien muodostamia tiiviitä kortteleita (kuva: Valokuvaamo N. Rasmussen, Vapriikin kuva-arkisto).

Keskustorin vuonna 1936 järjestetyn arkkitehtuurikilpailun toinen lunastettu työ ehdotti mm. Frenckellin purettavaksi (kuva: Ragnar Ypö ja Martta Martikainen-Ypö: ”Cocktail a'la Manhattan”, Tampereen asemakaava-arkisto).

² Donner 2005, 48.

³ www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/plevna/ (13.4.2016).

⁴ www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/k_ktori.htm (4.11.2016).

⁵ Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy 2014, 4.

¹ Jokela, www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/tempo.htm (30.3.2016).

Kuvat vasemmalta oikealle:
Sumeliuksen talo ja Selinin talo (kuva: Werner Mauritz Gestrin, Vapriikin kuva-arkisto).
Hämeensilta vuonna 1930 (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Tempon tavaratalo vuonna 1939 (kuva: Teuvo Mäkinen, Vapriikin kuva-arkisto).

17. Selinin talon laajennus
1934 (Kauno S. Kallio)

18. Tempon talo
1939 (Bertel Strömmer)

e. Hämeensilta
1929 (E.R. Eriksson)

1930–1940-luvut

2.10 Talouskasvu ja hyvinvointivaltio

1950–1970-luvut

Sotakorvaukset saatiin maksettua vuonna 1952, minkä jälkeen talous lähti vahvaan kasvuun. Ihmiset alkoivat muuttaa kaupunkiin työn perässä. Tampere oli vahva teollisuuskaupunki ja kaupungin kasvu kiihtyi entisestään.

Keskustorilla näkyi talouskasvun ja hyvinvointivaltion rakentamisen merkkejä. Aarne Ervin suunnittelema kookas valkoinen virastotalo edusti uutta ajattelua. Rakennuksen avonainen ja lasinen katutaso symboloi poliittisen päätöksenteon läpinäkyvyyttä ja helppoa lähestymistä, mihin tuolloin nuorena hyvinvointivaltiossa pyrittiin. Uusi virastotalo rakentui Keskustorin laidalle kahdessa osassa vuosina 1967 ja 1975. Virastotalon valmistuttua purettiin sen edestä nk. Molinin korttelin rakennukset 1960-luvun lopulla.

Aarne Ervi suunnitteli 1960-luvun alussa myös Raatihuoneen restauroinnin ja laajennuksen sekä samalle tontille Kauppa-Hämeen talon, joka sijoittuu Raatihuoneen taakse Kauppakadun ja Hämeenkadun väliin. Uusien rakennusten alta purettiin Hämeenkadun puolelta kaksikerroksinen kivitalo ja Kauppakadun puolelta kolmikerroksinen, koristeellinen kivitalo.

Virastotalon viereinen rakennus, Tekstiili-teollisuuden Työnantajaliiton talo (eli Lump-

pulinna tai Rättilinna), on monumentaalinen 1950-luvun asuinkerrostalo, joka täydentää modernistisen korttelin Keskustorin suuntaan. Rakennuksen on suunnitellut Jaakko Tähtinen ja se valmistui vuonna 1958.

Talouskasvu näkyi myös kauppojen muutoksessa. Keskustorin äärellä ja lähetyvillä toimi 1960-luvulla useita tavarataloja. Sandbergin tavaratalo laajensi valikoimaansa ja modernisoi ulkoasuaan: sen näyteikkunat laajenivat nauhaikkunaksi 1950- ja 60-lukujen taiteessa.¹

Finlaysonin tehdasalueen viimeinen laajennus valmistui vuonna 1960 Satakunnansillan kulmaan. Bertel Strömmerin suunnittelemaan rakennukseen sommittelivat julkisivun Kaija ja Heikki Siren. Toinen heidän suunnitteleman rakennus Keskustorilla on Hämeen työväen säästöpankin talo (STS:n talo). Rakennus valmistui vuonna 1964.

1970-luvulla käyttötarkoitusten muutokset olivat myös yleisiä. Frenckellin vanha pannuhuone muutettiin lehtienlukusaliksi vuonna 1972 (Reijo Ojanen)². Tempon talossa toiminut Tempon tavaratalo lopetti toimintansa 1970-luvun alussa ja sen paikalle tuli pankki³.

1 Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy 2014, 12-13.

2 Mukala 2010, 30.

3 Mukala 2010, 109.

Virastotalo 1970-luvulla (kuva: Juhani Riekkola, Vapriikin kuva-arkisto).

Kuvat vasemmalta oikealle:
Kylmähallit Commercen talon kyljessä Aleksis Kiven katu
26:ssä. Valokuva vuodelta 1951 (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Kauppa-Häme Hämeenkadun puolelta kuvattuna 1960-luvulla
(kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Puutaloja ennen Keskusvirastotalon rakentamista vuonna 1966
(kuva: Esko Sarasmo, Vapriikin kuva-arkisto).
Finlaysonin TR54 (kuva: V.O. Kanninen, Vapriikin kuva-arkisto).

21. STS:n talo
1965 (Kaija ja Heikki Siren)

22. Kauppa-Häme
1965 (Aarne Ervi)

23. Keskusvirastotalo
1967, 1975 (Aarne Ervi)

19. Tekstilitalo
1958 (Jaakko Tähtinen)

20. TR54
1959 (Bertel Strömmer)
1960 (Heikki ja Kaija Siren)

2.11 Postmodernismista high-techiin

1980–1990-luvut

Rationaalista arkkitehtuuriestetiikkaa alettiin kritisoida 1980-luvulla. Ankan koristeettomuuden sijaan inspiroiduttiin historiasta ja rakennuksia pyrittiin yhä enemmän sijoittamaan paikkaansa sopiviksi. Keskustorilla tyyliuuntaa edustaa Kiinteistö Oy Sinikulma (nk. Kelan talo). Sinikulma on selvästi inspiroitunut viereisen Sandbergin talon julkisivun mittasuhteista ja mittakaavasta, kun taas ensimmäisen kerroksen pilarikuja on viite kadun toisella puolella olevaan virastotaloon. Elementtijako julkisivussa kuitenkin kertoo vahvasti ajan rakennustekniikasta. Vuonna 1980 valmistuneen rakennuksen suunnitteli Antti Tähtinen. Tontilta purettiin Keskustorin viimeiset puutalot 1970-luvun lopulla.

Tehdastyöpaikat olivat radikaalisti vähentyneet ja usko kasvuun suuntautui nyt teknologian kehityksen ja palveluyhteiskuntaan. Finlaysonin alue oli jäänyt vajaakäytölle ja vuonna 1988 alueen kehittämistä järjestettiin kutsukilpailu. Kilpailun voitti nuorten tamperelaisopiskelijoiden 8 Studio ja kilpailuehdotuksen pohjalta laadittu asemakaava vahvistettiin 1995.¹

Vuonna 1996 Keskustorin kehittämisestä järjestettiin toistaiseksi viimeisin suunnittelukilpailu. Kilpailun voitti työryhmä Erkki Karvala, Antero Markelin ja Juha Ryösä. Kehittämisen myötä vuosituhannen vaihteessa suunniteltiin uudet bussikatokset, kioskirakennus, valaistus ja kirkon mäen terrassointi. Frenckellin edustalla olevan aukiotilan alle rakennettiin laajat pysäköintitilat ja aukio kaivettiin matalammalle, jolloin Finlaysonin alueelle pääsee kävellen myös alittamalla Satakunnankadun. Viistokatu suljettiin autoliikenteeltä ja torista saatiin näin yhtenäisempi. Muistuma kadusta näkyy kiveyksessä.

1990-luvulle tultaessa tyyliuunta muuttui teräs- ja lasiarkkitehtuuriksi. Rakenteellisuuden tuli uudelleen näkyä, mutta samalla se toimi dekoraationa. Keskustorin tuolloiset rakenteet edustavat tätä arkkitehtuuritrendiä. Bussikatosten pylväät ovat suurikokoisia mm. siksi, että ne kokoavat sadevedet sisäänsä. Myös kaarevat katosmuodot ovat esteettinen pari ympäristön kaari-ikkunoiden kanssa.

Frenckelliin sijoittuva TT-Frenckell rakennettiin 1982 (Harry W. Schreck, Lasse Kosu-

Sinikulman talo (nk. Kelan talo) Aleksis Kiven kadulla vuonna 1990 (kuva: Elmar Badermann, Vapriikin kuva-arkisto).

nen). 1980-luvulla myös Frenckellin kellotornin muoto palautettiin Federleyn suunnitelman mukaiseksi².

STS:n talon alkuperäinen graniittinen julkisivupinta on 1990-luvun muutosten myötä jäänyt erilaisten suurten mainoskylttien taustapinnaksi. Vuonna 1991 Petri Pussinen suunnitteli julkisivumuutokset, sisäkauppakäytävän sisäänkäynteineen sekä mainosrakennelmia. Lairto Oy:n suunnittelema ravintolan sisäänkäynti lisättiin vuonna 1996.

¹ Mukala 2010, 27.

² www.tampere.fi/ytoteto/kami/arkisto/frenckell/ (20.5.2016).

Kuvat vasemmalta oikealle:
Keskustorin uudistustöitä vuonna 1998 (kuva: Raija Grahn, Vapriikin kuva-arkisto).
Postikortti Keskustorista. Kortin valmistaja Grako, ajoitettu 1970–1980-lukujen vaihteeseen (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).
Nykyisen Kelan talon paikalla sijaitsi aikaisemmin Kasarmiksi tai Seurahuoneen taloksi kutsuttu rakennus (kuva: Elmar Badermann, Vapriikin kuva-arkisto).

M. Keskustorin uudistaminen
1996–2001 (KSOY)

24. KOy Sinikulma (nk. Kelan talo)
1981 (Antti Tähtinen)

2.12 Nykyaika 2000-luku

Tampere jatkaa kasvamistaan 2000-luvun alussa ja kaupunkirakenne on tiivistymässä kaupungin kasvun myötä. Rakenteen sisällä painopisteet muuttuvat, ja ydinkeskusta laajenee itään yli radan. Keskustorin rooli ydinkeskustan sydämenä ja hallinnollisena keskuksena sekä joukkoliikenteen solmukohtana ja paikallislinja-autojen pysähdyspaikkana on edelleen tärkeä. Tori on myös tärkeä tapahtumapaikka.

Finlaysonin aluetta kunnostettiin ja kehitettiin vuosituhaten vaihteessa. Sinne avattiin mm. Siperian liikekeskus ja Työväen keskusmuseo vuonna 2001. Taiteen ja viestinnän opilaitos aloitti alueella vuonna 2000 ja Plevnan elokuvakeskus 1999. Alueen peruskorjaushankkeista vastasivat Arkkitehtikonttori Petri Pussinen (Plevna ja Siperia), Heikki Pyykkö (Wers-tas), Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen (TR 9a ja TR 9), Arkkitehtitoimisto Stenvall-Timola-Varhi (TR 31 Uusi Kehräämö, Värjäämö, TR 54 Media 54 ja Vanha Pääkonttori). Frenckellin sisäpiha kunnostettiin 2010-luvulla.

Reitti Patosillalle Frenckellin rakennuksen läpi.

Vanhan kirjastotalon puistoon rakennettiin kiinteä esiintymislava, Laikunlava (Arkkitehdit Kontukoski Oy), vuonna 2012. Samalla alueella sijaitsi aiemmin Vanhan kirjastotalon puistolaiva kesäisin.

Laikunlava Kirjastonpuistossa.

Keskustorin ympäristössä on kasvavassa määrin kiinnitetty huomiota kävelijöiden viihtyvyyteen ja saavutettavuuteen myös pyörällä. Patosilta valmistui vuonna 2000 ja se yhdistää nyt myös paremmin Tammerkosken rantojen puistoja toisiinsa.

Kuvasovitus raitiovaunusta Hämeenkadulla Keskustorilla (kuva: Tampereen kaupunki).

g. Linja-autokatokset
2000 (KSOY)

h. Kioskirakennus
2000 (KSOY)

M. Keskustorin uudistaminen
1996–2001 (KSOY)

I. Laikunlava
2012 (Arkitehdit Kontukoski)

N. Frenckellinaukio
2001 (KSOY)

i. Frenckellin pysäköintilaitos
2000 (KSOY)

j. Satakunnankadun allittava liiketila
2001 (KSOY)

k. Patosilta
2001 (A-Insinöörit)

3. Keskustorin rakennukset

3.1 Rakennusten muodostamat kokonaisuudet

Keskustorin omaleimaisuus koostuu rakennusten yhdistelmästä. Rakennukset muodostavat torin ympärille pienempiä osakokonaisuuksia, jotka kertovat kaupungin kasvusta ja rakentamisesta tiettyinä ajankohtina.

Keskustorin rakennusajankohdista korostunein on vahvan kasvun kausi 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Tuolta ajalta ovat peräisin punatiiliset tehtaat ja suurin osa asuin- ja liikerakennuksista. Keskustorin erityispiirre on asuin- ja liikerakennusten sekä teollisuusrakennusten yhdistelmä pitkän torin varrella.

Commercen talo, Raatihuone ja Sandbergin talo.

Keskustorin rakennuksia (kuva: Arkkitehdit MY, 2016).

Karttasarja eri aikatoisilta

Kartoissa on korostettu punaisella kullakin ajanjaksolla valmistuneet rakennukset, jotka ovat edelleen olemassa. Kartat kuvaavat rakentamisajankohdan tilannetta ja niistä selviää millaiseen kaupunkitilaan nykyiset rakennukset on rakennettu.

- rakennus
- aikaleikkauksen aikana valmistunut säilynyt rakennus tai rakennelma
- aikaleikkauksen aikana rakennukseen muutoksia
- aikaleikkauksen aikana purettu rakennus
- puisto tai puutarha
- aita

1830–1860-luvut

Vanha kirkko kellotorineen ja Frenckellin konttorirakennus.

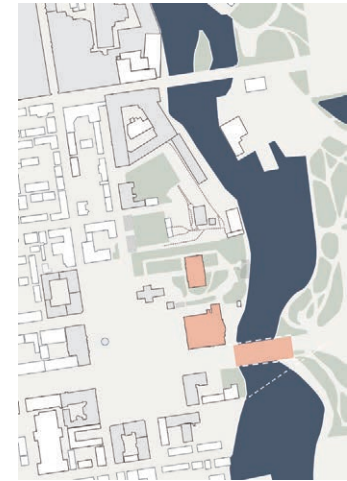
1870–1890-luvut

Sandbergin ja Selinin talot, Raatihuone, Plevna, sekä Frenckellin piippu.

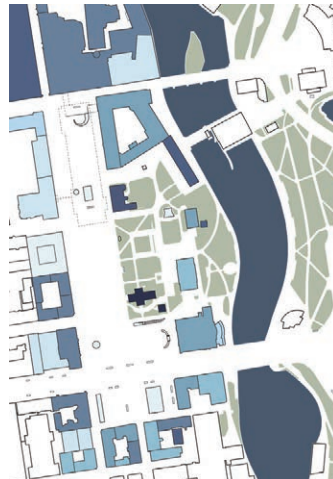
1800–1900-lukujen vaihde

Siperia, Sandbergin talo, Commerce, Sumeliusen talo, Palanderin talo, Frenckell ja pannuhuone sekä Satakunnansilta.

1910–1920-luvut

Teatteri ja Vanha kirjastotalo.

Keskustorin rakennukset aikakausittain

1930–1940-luvut

Hämeensilta, Tempon talo ja Selinin talon laajennus.

1950–1970-luvut

TR54, Virastotalo, Kauppa-Häme ja STS:n talo.

1980–1990-luvut

KOY Sinikulma.

2000-luku

P-Frenckell, kioski ja bussikatokset, Laikkulava, Patosilta sekä Frenckellin sisäpihan kunnostus.

Osakokonaisuudet

- Punatiilinen teollisuusarkkitehtuuri
- Modernistiset rakennukset
- Rakennukset puistossa
- 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kerrostalot
- Osakokonaisuuksien yhdistelmä

● **1800-luvun lopun ja vuosisadan vaihteen kerrostalot**

Keskustorin eteläpäässä toria kehystävät 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun liike- ja asuinkerrostalot. 1800-luvun lopun rakennukset (Selinin talo ja Sandbergin talo) ovat matalampia kuin vuosisadan vaihteen rakennukset. 1800-luvun lopulla rakennustyylit, kuten uusrenessanssi ja uusbarokki, ammensivat vaikutteita historiasta. Myös keskustorin rakennuksista on löydettävissä piirteitä useammasta aiemmasta tyyliuunnasta. Raatihuone on 1890-luvulta.

Korkeammat rakennukset (Commerce, Palanderin talo ja Sumeliuksen talo) luovat Keskustorin eteläosalle tunnistettavan ilmeen. Tyyliuunnaltaan ja rakentamisajankohdaltaan ne ovat historististen kertaustyylien ja jugendin taitteesta, vuosisadan vaihteesta. Kaikissa on kansallisromanttisia muotoaiheita ja ne laskeaan Tampereen jugendrakennuksien joukkoon. Puhtaimmillaan jugendin muotokieli näkyy Palanderin talon vanhemmassa puoliskossa.

Kerrostalojen julkisivumateriaalit ovat pääosin rappausta ja ne hahmottuvat yhtenäisenä kortteliseinämänä pikemminkin kuin itsenäisinä objekteina.

● **Punatiilinen teollisuusarkkitehtuuri**

Punatiilinen teollisuusarkkitehtuuri on rakennettu kaupungin kasvuvaiheessa 1800-luvun lopulta noin 1900-luvun puoliväliin asti. Kokonaisuus linkittyy teollisuuden historiaan ja aikaan, jolloin saksalaiset ja englantilaiset tehtailijat muuttivat pohjoiseen luomaan teollisuutta. Tampere oli ensimmäisiä ja vahvimpia Suomen teollisuuskaupunkeja. Tehtaat muistuttavat yhteiskunnan teollisesta kehitysvaiheesta.

1800-luvun teollisuus sijoittui kosken varrelle. Rakennusten julkisivulla ilmaistiin yrityksen merkittävyyttä ja niiden suunnittelijoina käytettiin ajan eturivin arkkitehtejä.

● **Rakennukset puistossa**

Puistoon sijoittuu kokoontumis- ja kulttuurirakennusten sarja, johon kuuluvat klassistiset Vanha kirkko kellotorneineen, Vanha kirjasto-talo sekä teatteri. Vanha kirkko on rakennettu empiren aikaan, jolloin Tampere oli vielä puukaupunki. Tuosta ajasta ei ole säilynyt montaakaan rakennusta, mutta Vanha kirkko on säilyneistä vanhin ja tärkein. Rakennuksessa on myös uusklassisia piirteitä, jotka ovat peräisin 1890-luvun korjauksesta.

Vanha kirjasto edustaa 1920-luvun pelkistettyä klassismia. Teatterirakennus taas sijoittuu tyylien vaihtumista enteilevään aikaan.

Yksi puiston kulttuurirakennuksista on Frenckellin pannuhuone, joka muutettiin vuonna 1972 kirjaston lukusaliksi. Lukusalin toiminnot siirtyivät Metso-kirjastoon vuonna 2016 ja pannuhuoneelle etsitään parhaillaan uutta käyttöä. Toiminnaltaan se sopii kulttuurirakennusten joukkoon, mutta materiaaliltaan ja arkkitehtuuriltaan se liittyy alkuperäisen käyttösä mukaisesti kosken teollisuusrakennusten kokonaisuuteen. Frenckellin asuin- ja konttorirakennus puolestaan on toiminnaltaan ja historialtaan osa teollisuusrakennusten kokonaisuutta, mutta arkkitehtuuriltaan se hahmottuu klassisena asuin- ja toimistotalona puiston reunalla.

● **Modernistiset rakennukset**

Keskustorilla modernismi sisältää tyyllilajit vaa-leasta funktionalismista¹ (Tempon talo) rationalismiin (TR54 ja STS:n talo) ja maltilliseen postmodernismiin (KOY Sinikulma). Eteläpään bussikatokset ja kioskirakennus puolestaan edustavat teräsarkkitehtuuria.

Funktionalismi taittui sotien jälkeen idealistisesta lähemmäs ihmistä saaden lisää yksityiskohtia sekä väri- ja materiaalipintoja. Tekstiilitalo voidaan nähdä esimerkkinä tästä humanimmasta funktionalismista. Siinä on

¹ Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt, Museovirasto www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=5020 (luettu 4.10.2016).

samaan aikaan sekä monumentaalista massoit-telua että hienojakoista materiaalin käsittelyä. 1960-luvulla alkoi vaikuttaa rationalismi, josta lähes kaikki koristeellisuus on riisuttu. Kaija ja Heikki Sirenin suunnittelemaat rakennukset Keskustorilla ovat edustavia esimerkkejä tästä aikakaudesta.

Sotien jälkeisen modernismin arkkitehtuuria määrittivät erityisesti valo, puhtaus ja tasa-arvo. Hyvinvointivaltion alkaessa kehittyä toteutettiin Tampereella paljon julkisia rakennuksia, jotka voidaan nähdä esimerkkinä yhteiskunnan uudistumisesta. Yksi tällainen on Keskusvirastotalo, jossa on rationalistista otetta, mutta persoonallisia yksityiskohtia.

Sotien jälkeen rakennusmateriaalit moninais-tuivat uusien innovaatioiden myötä. Tekstiilitalon levypinnassa on vielä samaa tunnelmaa kuin rappauksessa, mutta selvästi se enteilee elementtitekniikkaa ja pesubetonia. Virastotalossa on käytetty elementtitekniikkaa, mutta yksityiskohdat ovat yksilöllisiä. KOY Sinikulman (nk. Kelan talon) pinta on pesubetonia ja elementtisaumat näkyvät selvästi. STS:n talon julkisivu on graniittia, mikä liittyy alkuperäiseen käyttöön Työväen säästöpankin talona. Myös kosken toisella puolella sijaitsevan Suomen Pankin talon julkisivut ovat graniittia.

Rakennusten julkisivumateriaalit

Julkisivumateriaaliltaan yhtenäisiä alueita ovat torin pohjoispään teollisuusarkkitehtuuri sekä eteläpään rapatut kerrostalot ja julkiset rakennukset. Uusimpien rakennusten materiaalit eivät muodosta yhtenäisiä kokonaisuuksia.

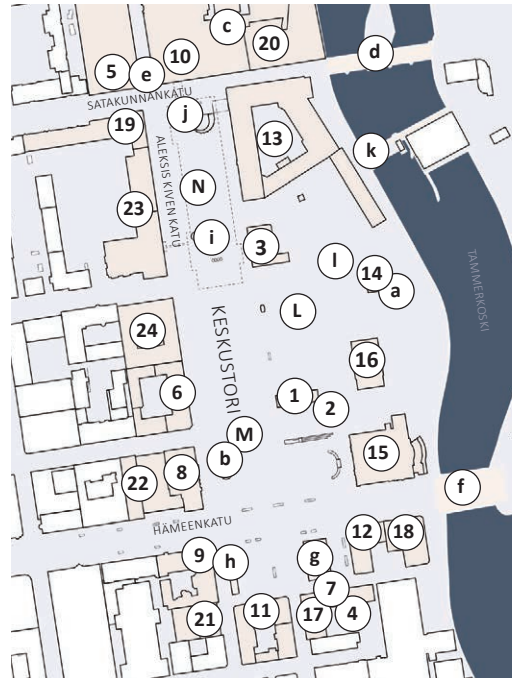
- Puu
- Tiili
- Rapattu
- Muu materiaali

3.2 Rakennukset

Tässä kappaleessa kerrotaan perustiedot Keskustorilla tällä hetkellä sijaitsevista rakennuksista sekä muista rakenteista. Rakennukset on eritelty niiden rakennusajan mukaisessa järjestyksessä. Finlaysonin ja Frencckellin entiset tehdasalueet on esitelty kokonaisuutena sisältäen eri aikoina rakennettuja rakennuksia.

RAKENNUKSET

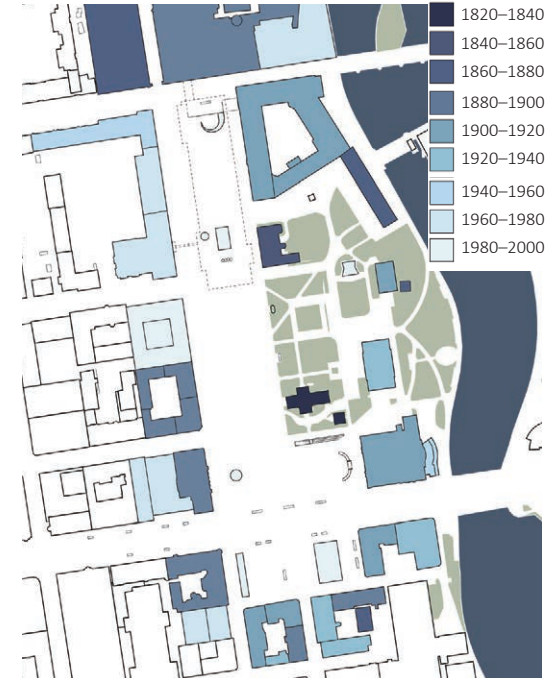
1.	1824	Vanha kirkko (Carlo Bassi)
	1847	laajennus (E. J. Wennerqvist)
2.	1828–1829	Kellotapuli (C. L. Engel)
3.	1847	Frencckellin asuin- ja konttorirakennus (C. L. Engel?)
4.	1874	Selinin leipomo ("vesitehdas")
5.	1877	Plevna (Georg Cunliffe ja F. L. Calonius)
6.	1882–1896	Sandbergin talo (F. L. Calonius)
7.	1886	Selinin talo (F. L. Calonius)
8.	1890	Raatihuone (Georg Schreck)
9.	1899	Commercen talo (Andersin-Jung-Bomanson)
10.	1899	Siperia (C. Sequin-Bronner)
11.	1901, 1906	Palanderin talo (F. L. Calonius, Birger Federley, Vihtori Heikkilä)
12.	1901	Sumeliuksen talo (Gran-Hedman-Wasastjerna)
13.	1903–1905	Frencckell (ent. paperitehdas) (Birger Federley)
14.	1905–1907	Frencckellin pannuhuone
15.	1913	Tampereen teatteri (Kauno S. ja Oiva Kallio)
16.	1925	Vanha kirjastotalo (Jussi ja Toivo Paatela)
17.	1934	Selinin talon laajennus (Kauno S. Kallio)
18.	1939	Tempon talo (Bertel Strömmer)
19.	1958	Tekstiilitalo (Jaakko Tähtinen)
20.	1959, 1960	TR54 (Bertel Strömmer) (Kaija ja Heikki Siren (julkisivut))
21.	1964	STS:n talo (Kaija ja Heikki Siren)
22.	1965	Kauppa-Häme (Aarne Ervi)
23.	1967, 1975	Keskusvirastotalo Aarne Ervi)
24.	1981	KOY Sinikulma (nk. Kelan talo) (Antti Tähtinen)

Keskustorin rakennukset ja rakennelmat vuonna 2017.

SILLAT, PIIPUT JA MUUT MAANPÄÄLLISET RAKENNELMAT

a.	1870	Frencckellin paperitehtaan piippu
b.	1884	Suihkukaivo (Robert Huber)
c.	1899	Finlaysonin savupiippu
d.	1900	Satakunnansilta (K. Snellman)
e.	1922	Finlaysonin portti
f.	1929	Hämeensilta (E.R. Eriksson)
g.	2000	Linja-autokatokset (KSOY)
h.	2000	Kioskirakennus (KSOY)
i.	2001	P-Frencckellin porrashuone ja ajoliuskan katos (KSOY)

Keskustorin rakennukset aikakausittain.

j.	2001	Maanalainen liikerakennus ja katuaukio (KSOY)
k.	2001	Patosilta (A-Insinöörit / Vesa Järvinen)
l.	2012	Laikunlava (Arkkitehdit Kontukoski)

AUKIOT JA PUISTO

L.	1820-luku, 1920–1930-luku	Kirjastonpuisto (mm. Karl Johan Gauffin, Onni Karsten)
M.	1996–2001	Keskustorin uudistaminen (KSOY)
N.	2001	Frencckellinaukio (KSOY)

Vanha kirkko (1) ja kellotapuli (2)

1824 Carlo Bassi, 1847 E. J. Wennerqvist

1828–1829 C. L. Engel

Uusklassinen kirkkorakennus on kaupungin vanhin julkinen rakennus. Kirkon suunnitteli Carlo Bassi ja se valmistui 1824. E. J. Wennerqvist suunnitteli kirkon laajennuksen vuonna 1847, jolloin kuorisakaraa pidennettiin. Kirkon kellotapulin on suunnitellut C. L. Engel ja se on rakennettu vuosina 1828–29. Tyyliltään tapuli on empireajan klassismia. Kirkkoa uudistettiin 1890-luvulla uusrenessanssityyliin ja 1950-luvulla sisätilaa palautettiin alkuperäisen tyylin mukaiseksi. Uusin korjaus on 2000-luvulta.

Vanha kirkko on Tampereen vanhin julkinen rakennus ja Suomen vanhimpia uusklassisia ristikirkkoja¹. Kirkko on rakennettu puusta erityisluvalla, koska varaa ei ollut rakennusjärjestyksen edellyttämään kivikirkkoon. Rakennus on Keskustorin ainoa puukaupunkiajan säilynyt rakennus.

Ensimmäisessä Tampereen asemakaavassa varattiin torin ympärille neljän eri uskontokunnan rakennuksen paikat. Vanha kirkko on ainoa toteutunut.

Valmistuessaan kirkko määritteli uudelleen koko torin tilan. Aikaisemmat rakennukset olivat lähinnä kehystäneet tilaa, mutta kirkko nousi korkeimmalle kohdalle ja aukiotilan maamerkiksi. Tuolloin tori myös nimettiin uudelleen kirkkotoriksi. Kirkon ympäristö on aina ollut julkista tilaa ja viereiselle tontille tulikin ensimmäinen julkinen kävelypuisto, promenadi, 1830-luvulla.

Bassin suunnitelmassa pohjaratkaisu on risti, jonka ristikeskuksessa on kupoli. Ratkaisu on tyypillinen

¹ kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=200599 (26.8.2016).

uusklassismille. Kirkosta löytyvät myös kaikki klassismin muotokielen elementit: päätykolmiot, pilasterit, ympyräkaaret ja pelkistetty muotokieli².

Ristikirkko laajennettiin pidentämällä kuorisakaraa vuonna 1847. Nykyään kirkko hahmottuu risti- ja pitkäkirkon välimuotona tai erivartisena ristikirkkona³.

Vanha kirkko jäi tyhjilleen vuonna 1881, kun Aleksanterin kirkko valmistui ja jumalanpalvelukset siirtyivät sinne. 1890-luvulla rakennusta uudistettiin enemmän uusrenessanssityyliin ja rakennuksen ulkokuuoraus on tuolta ajalta.

1950-luvulla tehdyssä restauroinnissa kirkon sisätilaa palautettiin alkuperäisen suunnitteluidean mukaiseksi.

² Mukala 2010, 22.

³ kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=200599 (26.8.2016).

Vanha kirkko ja kellotapuli.

Kirkon väri on vaihdellut aikojen saatossa. Uusimpana lisäyksenä on invaluisikan rakentaminen 2000-luvulla kirkon korjauksen yhteydessä.

Vanhaan kirkkoon liittyy C. L. Engelin vuosina 1828–29 suunnittelema kellotapuli. Kellotapuli on sijoitettu nykyisen Kauppakadun päätteeksi. Kauppakatu hahmottui pääkatuna vielä 1800-luvun lopulla, ja tapuli täydentää juhlavasti kadun sommitelman. On arveltu, että kellotapulिन olisi sijoitettu Tammerkosken kartanon kellarin paikalle⁴. Empireajan kellotornissa on klassisia elementtejä ja se istuu kirkon sommitelmaan.

Ennen suurempien tehtaiden rakentamista 1800-luvun loppupuoliskolla kellotorni oli tärkein kaupunkikuvallinen aksentti koskimaisemassa ja aukiotilassa.

⁴ www.tampereenseurakunnat.fi/kirkko_tampereella/kirkot_ja_muut_tilat/kirkot/vanha_kirkko (6.4.2016).

Frenckell (3, 13, 14, a)

1903–1905 Birger Federley

Nykyisen Frenckellin (13) paikalla on sijainnut kaupungin ensimmäinen teollisuuslaitos jo vuonna 1783. Alue kehittyi vaihteittain 1800-luvulla, kunnes 1900-luvun alussa Birger Federley suunnitteli tehtaan modernisoinnin ja yhtenäistämisen. Nykyiset rakenteet ovat pääosin tältä ajalta. Teollisuustoiminta loppui vuonna 1928 ja nykyään rakennuksessa toimii kaupungin virastoja ja teatteri.

Frenckellin kokonaisuuteen kuuluu myös Frenckellin konttorirakennus (3), joka valmistui vuonna 1847. Konttorirakennuksen yläkerrassa oli tehtaanjohtajan asunto. Rakennusta on myöhemmin muutettu. Suunnittelijaksi on arveltu C. L. Engeliä, mutta signeeratuja piirustuksia ei ole säilynyt.¹

Frenckellin kompleksista erillään seisova pannuhuone (14) kuului Federleyn kokonaissuunnitelmaan ja se toteutettiin vuosina 1905–1907. Pannuhuone muutettiin kirjaston lukusaliksi vuonna 1972. Tätä selvitystä kirjoitettaessa (2016) lukusalitoiminto on siirtymässä pääkirjasto Metsoon ja pannuhuoneen tuleva toimija on haussa.

Tampereen teollistuminen on alkanut kosken varrelta. Nykyisen Frenckellin alueella on sijainnut kaupungin ensimmäinen teollisuuslaitos: paperitehdas ja vaskipaja, joka perustettiin vuonna 1783². Lisäksi samalla paikalla on aloittanut Suomen ensimmäinen paperikone vuonna 1842³. Alue on siten koko kaupungin vanhin teollisuusalue, vaikka teollisuuskäyttö onkin loppunut jo vuonna 1928.

1 Leskinen 1998, 40.

2 Mukala 2010, 11.

3 Leskinen 1998, 39.

Frenckell muistuttaa tyylillisesti lähinnä 1900-luvun alun jugendia. Jugendin toi arkkitehtuuriin kokonaisuutenaiteoksen käsitteen. 1800-luvulla teollisuusalue oli orgaanisesti kehittynyt, rakennus rakennukselta, tarpeen mukaan. Kun paperiteollisuus vaihtoi materiaaliseen puuhiokkeen, tarvittiin uudistuksia. Federleyn suunnitelmassa vanhat tehtaot yhdistettiin kokonaisuudeksi. Vuosien 1904–1920 uudistuksissa purettiin osa vanhoista rakennuksista, mutta joitain rakennusosia tai rakenteita myös käytettiin osana uutta kompleksia.

Kokonaisuudesta erottuu Jugend-koristeaiheita mm. räystäös- ja kulmadetaljeissa, mutta myös kerroksellisuutta, joka kertoo aiemmasta teollisuushistoriasta.

Mm. kellotorni oli jo 1800-luvun lopun tehtaassa.

Teollisen toiminnan loppuessa tontti siirtyi kaupungin omistukseen. Vanhojen teollisuusrakennusten tulevaisuus oli pitkään epäselvä, kunnes 1950-luvun puolivälistä alkaen niitä alettiin kunnostaa kaupungin virastojen käyttöön⁴. Tällä hetkellä rakennuksessa toimii edelleen kaupungin virastoja sekä teatteri TT-Frenckell, jonka suunnittelivat 1982 Harry W. Schreck ja Lasse Kosunen. 1980-luvun korjauksissa palautettiin kellotorni Federleyn suunnitelman mukaiseksi.

4 Leskinen 1998, 40.

Frenckellin rakennuksia.

Finlaysonin alue (5, 10, 20, c, e)

Useita suunnittelijoilta

Finlaysonin puuvillatehdas on perustettu 1820-luvulla ja suuri osa alueen rakennuksista on 1800-luvun lopulta. Aluetta on kehitetty 1990-luvulta alkaen palveluiden, toimistojen ja kulttuurin alueena.

Plevna (5) on entinen kutomosali. Se valmistui vuonna 1877 ja rakennuksen suunnittelivat Georg Cunliffe ja F. L. Caloniuss. Uusimmat korjaukset ovat 1990-luvulta. Nykyään rakennuksessa toimii ravintola ja elokuvateatteri.

Siperia (10) oli alkuperäiseltä käytöltään kehräämö. Rakennuksen suunnitteli C. Sequin-Bronner vuonna 1899. Nykyään rakennuksessa toimii liikekeskus ja ylemmissä kerroksissa on toimistotiloja.

Rakennuksen TR54 (20) julkisivun ovat suunnitelleet Kaija ja Heikki Siren. Muuten rakennus on Bertel Strömmerin suunnittelema. TR54 valmistui vuonna 1960. Rakennus liittyy Siperian liikekeskukseen ja toimistotilat jatkuvat yläkerrassa.

Finlaysonin rakennuksia.

Finlaysonin puuvillatehdas oli aikanaan suomalaisen teollisuustoiminnan edelläkävijä ja jopa yhteiskunnan mullistaja. 1870-luvulla Suomen teollisuustyöntekijöistä joka neljäs oli Finlaysonilla töissä ja tehdas oli 1920-luvulle asti Pohjoismaiden suurin teollinen toimipaikka. Teollisuusalue kasvoi 1800-luvun lopulla kaupungiksi kaupungin sisällä: siellä oli tehtaalaisille oma koulu, kirkko, sairaala, poliisi, posti, kauppa ja jopa oma raha.¹

Teollinen käyttö loppui 1990-luvun vaihteessa. 1990-luvulla alueella oli erilaisia tilapäiskäyttöjä. Suunnittelukilpailu alueen uudesta käytöstä järjestettiin vuonna 1988 ja kilpailun perusteella laadittiin asema-kaava vuonna 1995. Nyt alueella toimii mm. ostoskeskus, elokuvateatteri, museoita ja toimistoja.

Plevna sijaitsee Satakunnankadun varressa. Rakennus oli valmistuessaan Pohjois-Euroopan suurin katettu tila². Plevnassa sytyttiin ensimmäisenä Pohjoismaissa hehkulamppu vuonna 1882.

¹ www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820/ (luettu 17.8.2016).

² www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820/ (luettu 17.8.2016).

Yksitasoiseen kutomorakennukseen rakennettiin ikkunoita vain Satakunnankadun varteen, sillä valoa saatiin pohjoiseen suuntautuvista kattoikkunoista. Tehdassalin sahakatto oli ensimmäinen Suomessa.³

Nykyään kutomorakennuksessa on hyvin vähän alkuperäisiä rakenteita jäljellä. Vuonna 1935 tehtiin ensimmäiset laajemmat korjaukset: puiset rakenteet muutettiin teräsbetonisiksi ja Satakunnankadun puolen ikkunoita suurennettiin. Plevnan alkuperäinen satulakatto purettiin vuonna 1973 ja korvattiin loivalla harjakatolla.

Uusimmat muutoskorjaukset ovat 1990-luvun lopulta, jolloin rakennukseen muuttivat ravintola ja elokuvateatteri.

Finlaysonin portti rakennettiin nykyisen Aleksis kiven kadun päätteeksi vuonna 1922. Silloin koko kadun nimi oli Itäinenkatu ja edelleen Finlaysonin alueen puolella katu jatkuu Itäisenäkatuna.

Nelikerroksisen **Siperian** julkisivu on yksi Finlaysonin alueen merkittävimmistä. Se hahmottuu Keskustorin päteenä. Siperian julkisivuikkunat ovat huomattavan suuret, sillä rakennuksessa käytettiin uutta pilari-palkki-järjestelmää, eikä julkisivun tarvinnut enää kantaa välipohjia. 1990-luvulla Siperia muutettiin liikekeskukseksi ja toimistotiloiksi.

Siperian julkisivuun liittyy **TR54**. Rakennus hahmotuu osana punatiilisten teollisuusrakennusten sarjaa, mutta on tyyliltään moderni, rationaalinen. Aukotuksen linjat ja rakennuksen korkeus jatkavat Siperian linjoja. Tiililadonnassa on inspiroiduttu elementtirakentamisesta ja julkisivusta löytyy pystysuuntaisia elementtisaumoja jäljitteleviä jakoja.

³ www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/plevna/ (luettu 17.8.2016).

Sandbergin talo (6)

1880–1896 F. L. Calonius

Sandbergin asuin- ja liikerakennus rakentui kolmessa osassa 1880, 1881 ja 1896. Sen on suunnitellut F. L. Calonius. Uudemmat osat ovat uusrenessanssia ja vanhimmat klassistisia. Rakennukseen on tehty useita muutoksia, joista näkyvin on näyteikkunoiden muuttaminen nauhaikkunaksi 1950-luvulla.

Sandbergin talon vanhin osa eli kulma on hieman matalampi kuin uudemmat osat. Uudemmissa on myös enemmän koristeita. Ensimmäisen rakennusvaihe on määritelty klassistiseksi, jossa on jo merkkejä uusrenessanssista, kun taas toinen rakennusvaihe on puhtaammin uusrenessanssia. Kolmas rakennusvaihe on tyyliltään vastaava, mutta myös asuinkerroksissa oli kaari-ikkunat. Piharakennus rakennettiin vuosina 1891–92 ja se oli pääosin kylmää varastotilaa.¹

¹ Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy 2014, 7–10.

Sandbergin talo.

Sandbergin talo on läpikäynyt paljon korjauksia ja muutoksia liittyen kaupan muutoksiin. Vuonna 1890 valmistuneen osan näyteikkunoita suurennettiin ensimmäisen kerran vuonna 1906. Keskustorin puoleiseen laajennukseen näyteikkunat uusittiin 1922. Vanhimman osan näyteikkunat suurennettiin 1934 ja silloin poistettiin myös parveke. Korjaustöissä 1953–55 ensimmäiseen kerrokseen asennettiin nauhaikkuna ajan hengen mukaan.

Sandbergin talossa on alkuperäisessä asussa säilynyt porrashuone torisiiven päädyssä. Porrashuoneen seinä- ja kattomaalaukset ovat erityisen arvokkaat.

Selinin talo.

Selinin talo (4, 7, 17)

1886 F. L. Calonius

(1934 laajennus Kauno S. Kallio)

F. L. Caloniuksen suunnittelema Selinin talo rakennettiin vuonna 1886. Rakennuksen ylemmissä kerroksissa oli asuntoja ja alin kerros oli liiketilaa. Rakennus edustaa aikansa kertaustyyliä: uusrenessanssia ja uusbarokkia. Funktionalistinen laajennus rakennukseen valmistui 1934 ja sen suunnitteli Kauno S. Kallio.

Selinin talon tontin vanhin rakennus löytyy sisäpihalta. Se on vuonna 1874 valmistunut leipomorakennus, ns. vesitehdas (4). Tuolloin samalla tontilla saattoi sijaita sekä asuntoja, liiketilaa että teollisuutta.

Varsinainen Selinin talo (7) rakennettiin vuonna 1886. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa oli liiketiloja ja ylemmissä asuntoja. Julkisivussa on klassisia koristeaiheet ja pilastereita. Rakennus edustaa uusrenessanssia ja osin myös uusbarokkia¹ ja on hyvin säilynyt.

Selinin talon nurkka täydenttiin funktionalistisella laajennuksella (17) vuonna 1934, kun siitä purettiin vanhempi puutalo. Samassa yhteydessä Selinin talon läntisin osa muutettiin yhteensopivaksi laajennukseen.

¹ Ketonen, www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/selin.htm (30.3.2016).

Raatihuone (8)

1890 Georg Schreck

Raatihuone sijaitsee tontilla, joka varattiin sille jo Tampereen perustamisasemakaavassa. Georg Schreck suunnitteli rakennuksen ja se valmistui vuonna 1890. Raatihuone edustaa uusrenessanssia. Uusin korjaus on Seija Hirvikallion suunnittelema restaurointi, joka tehtiin vuosina 2003–2004. Rakennuksessa järjestetään nykyään kaupungin edustustilaisuuksia.

Tampereen Raatihuone on malliesimerkki uudentyypisestä kaupungintalo-rakennustyypistä. Vuoden 1873 kunnallisetuuden myötä perinteinen raatihuone korvautui kaupungintalolla tilaohjelman muuttuessa ja mittakaavan kasvaessa¹. Ajalleen tyyppilisin kaupungintalo oli kaksikerroksinen kivitalo.

Raatihuoneen tyyliin kuuluu uusrenessanssi. Ajalle ominaisesti rakennuksessa on paljon klassisia viitteitä ja runsasta koristelua. Erityisesti sisäosien koristelussa on paljon renessanssin vaikutteita ja teemoja. Pääjulkisivu on jaettu symmetrisesti kolmeen osaan, joista keskiosa parvekkeineen nousee vahvasti esiin.

¹ Lilius 1983, 181-183.

Rakennuksessa toimi kaupunginvaltuusto 1890-luvulta 1920-luvulle, jonka jälkeen kaupunginvaltuusto muutti vastavalmistuneeseen kirjastotaloon.

Raatihuoneen parvekkeelta luettiin vuonna 1905 nk. punainen julistus, jossa vaadittiin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta².

Raatihuone perustettiin puupaaluille, mutta ne jouduttiin korvaamaan betonisilla 1970-luvulla. Uusin korjaus on Seija Hirvikallion suunnittelema restaurointi, joka tehtiin vuosina 2003–2004.

Alunperin Raatihuoneeseen liittyi kolmikerroksinen siipi kauppakadun puolella ja kaksikerroksinen Hämeenkadun puolella. Kauppakadulla toimi ensin Kaupunginhotelli ja myöhemmin poliisilaitos. Hämeenkadulla sijaitsi VPK:n kalustohuone. Siivet purettiin vuonna 1964 Aarne Ervin suunnitteleman Kauppa-Hämeen (1965) tieltä. Vuonna 1996 Kauppa-Häme peruskorjattiin (Lasse Kosunen) ja samalla avoin jalankulku-putki suljettiin ja katettiin.

² Mukala 2010, 45.

Raatihuone.

Commerce (9)

1899 Andersin, Jung & Bomanson

Commerce on vuonna 1899 valmistunut asuin- ja liikerakennus. Sen suunnitteli arkkitehtitoimisto Andersin, Jung & Bomanson. Rakennus lukeutuu Keskustorin jugendrakennusten joukkoon.

Commercen julkisivupinnassa yhdistyvät rappaus ja tiilikoristeet, mikä ei ollut ajan suomalaisessa arkkitehtuurissa yleistä¹.

Rakennuksen korkeus liittyy kunnallistekniikan kehitykseen. Edellisenä vuonna oli valmistunut korkeapainevesijohto, joka nosti käyttöveden yli kolmen kerroksen korkeuteen. Commercen julkisivulinja Hämeenkadulle on taaempaa kuin paikalla aiemmin sijainneilla rakennuksilla: sen valmistuttua Hämeenkatu hahmottui jo tältä kohdalta leveämpänä, uutena pääkatuna Kauppakadun sijaan.

Uusimpana korjauksena on ullakkoasuntojen rakentaminen 2000-luvulla. Samassa yhteydessä katto uusittiin ja kattomuoto hieman muuttui.

¹ Mukala 2010, 66.

Commerce.

Palanderin talo (11)

1901 Birger Federley, 1906 Vihtori Heikkilä

Palanderin talo on ensimmäinen Birger Federleyn suunnittelema rakennus Tampereella. Sen ensimmäinen puolikas valmistui vuonna 1901 ja toinen vuonna 1906. Jälkimmäinen puolikas on rakennusmestari Vihtori Heikkilän käsialaa. Rakennus edustaa jugendia ja sen ylimmän kerroksen ateljeehuoneistossa on työskennellyt merkittäviä suomalaisia taiteilijoita.

Palanderin talon julkisivun epäsymmetrisyys on seurausta vaiheittain tehdystä toteutuksesta. Tilaaja Verner Palander ei ollut täysin tyytyväinen ensimmäiseen talon puolikkaaseen ja tilasi pohjoisen puoliskon suunnitelmat Vihtori Heikkilältä. Heikkilä lisäsi koristeellisuutta ja nosti mm. kulmatornia vanhempaa puolta korkeammaksi.

Palanderin talon ylimmässä kerroksessa on ateljeehuoneisto, jossa ovat työskennelleet mm. Kaarlo Atra, Carl Bengts, Gabriel Engberg, Lennu Juvela, Kalle Löytänä, Kimmo Kaivanto ja Hugo Simberg¹.

Tontin vanhin rakennus on Hallituskadun varren kaksikerroksinen F. L. Caloniuksen suunnittelema ulkorakennus (1880–1881). Kirkkokadun siiven kolme ensimmäistä kerrosta on rakennettu 1889 ja korotettu kahdella kerroksella vuonna 1943 Harry W. Schreckin suunnitelmien perusteella.

¹ Leskinen 1998, 69.

Sumeliuksen talo (12)

1901 Grahni, Hedman & Wasastjerna

Sumeliuksen talo valmistui vuonna 1901 Keskustorille Hämeenkadun varteen. Rakennuksen on suunnitellut arkkitehtitoimisto Grahni, Hedman & Wasastjerna. Sumeliuksen talo on yksi Keskustorin jugendrakennuksista. Alunperin ensimmäisessä kerroksessa oli liiketilaa ja ylemmissä asuntoja. Nykyään myös ylemmissä on toimistoja ja mm. ravintola.

Sumeliuksen tukkukauppa oli sijainnut Keskustorilla jo 1870-luvulta alkaen ja kauppias päätti rakennuttaa uudet toimitilat 1800-luvun lopun nousukauden myötä¹. Rakennus on korttelin levyinen ja symmetrinen.

¹ Mukala 2010, 67.

Palanderin talo.

Rakennuksen arkkitehtuurissa on elementtejä siirtymäkaudelta kertaustyyleistä jugendiin. Yksityiskohdissa on jo uuden aikakauden eläinornamentiikkaa, mutta esimerkiksi aukotus on säännönmukainen ja symmetrinen.

Rakennuksessa oli alunperin toisessa kerroksessa parvekkeita, jotka on myöhemmin poistettu. Lisäksi julkisivupinta on vuoden 1928 uudistuksen mukainen. Tuolloin uuden julkisivupinnoitteen suunnitteli Birger Federley. Rakennus on peruskorjattu 1990-luvulla arkkitehti Lasse Kosusen suunnitelmien mukaan ja tuolloin siihen lisättiin uudet kattoikkunat Hämeenkadun ja torin suuntaan.²

² Leskinen 1998, 64.

Sumeliuksen talo.

Tampereen Teatteri (15)

1913 Kauno S. ja Oiva Kallio

Tampereen Teatterin suunnittelivat Kauno S. ja Oiva Kallio ja se on rakennettu vuonna 1913. Rakennusta on laajennettu useaan otteeseen eri tyylikausien vallitessa, päätyylit ovat jugend ja klassismi.

Tampereen Teatteri sijoittuu eri tyylikausien taitekohtaan. Lisäksi sitä on laajennettu useassa osassa ja nykyään rakennuksessa on viitteitä erilaisista ajoista ja trendeistä. Teatterisalun muoto amfiteatterimaisesti nousevine katsoimoinen noudattaa vuosisadan vaihteen saksalaista teatterityyppiä¹. Suunnittelu-aikaan vallalla ollut jugend-tyyli on myös vaikuttanut rakennukseen. Arkkitehtikilpailun voittotyössä (1910) jugend näkyi selvemmin, mutta rakennuksen detaljikassa on edelleen nähtävissä jugendin koristeaiheita.

1910-luvulla pohjoismainen klassismi alkoi jo hieman vaikuttaa ja muotokieli yksinkertaistui. Koska teatterirakennus haluttiin sovittaa paikkaansa vanhan kirkon viereen, sen klassisia piirteitä korostettiin.

Vuonna 1930 myymäläosaa korotettiin (Birger Federley) ja 1939 pohjoispuolelle lisättiin matala ravintolasiipi. Ravintolasiiven katolla toimi terassiravintola, joka muutettiin vuonna 1945 sisäravintolaksi (Harry W. Schreck). Vuonna 1981 valmistui nykyinen ulkoravintola kosken varteen.

Vuonna 1964 Harry W. Schreck suunnitteli toisen näyttämön, ja 1975 päänäyttämöä jatkettiin yläravintolan tiloihin. Vuonna 1988 toteutettiin Lasse Kosusen suunnittelema peruskorjaus. Tuolloin teatteria laajennettiin Vanhan kirjastotalon puolelle.

¹ Leskinen 1998, 43.

Vanha kirjastotalo (16)

1925 Jussi ja Toivo Paatela

Vuonna 1925 valmistunut Vanha kirjastotalo on Jussi ja Toivo Paatelan suunnittelema. Rakennus edustaa 1920-luvun klassismia. Kirjaston jälkeen rakennuksessa toimi kaupungin virastoja ja kokoontumistiloja. Vuonna 2018 siihen muuttaa kaupungin kulttuurikeskus.

Kirjastotalosta järjestetyn arkkitehtikilpailun voittivat Jussi ja Toivo Paatela vuonna 1922. Kilpailuehdotuksessa rakennus oli kaksikerroksinen ja muodoltaan kaareva. Kilpailun jälkeen suunnitelmaa täydennettiin lisäämällä tiloja: kaupunginvaltuuston istuntosali, näyttelytilaa ja työväenopisto. Lisäysten vuoksi voittajaehdotus muuttui nelikerroksiseksi suorakaiteeksi. Pääjulkisivua jäsenöivät monumentaaliportaikko ja koko julkisivun korkuiset pilarit.¹

¹ Mukala 2010, 85.

Tampereen teatteri.

Rakennus edusti uudentyyppistä, yksinkertaisempaa 1920-luvun klassismia. Rakennus sovitettiin puistoon asettamalla pääsisäänkäynti vanhan puistoakselin päätteeksi. Puistoakseli oli peräisin jo 1800-luvun alusta. Akselia jatkettiin myös rakennuksen toiselle puolelle, kohti koskea.

Kirjastotalo oli valmistuessaan Suomen uudenaikaisin: siellä mm. otettiin ensimmäisten joukossa käyttöön avohyllyjärjestelmä, jossa lainaajat saivat itse valita hyllyistä kirjansa².

Kirjastotoiminnan siirryttyä uuteen Metso-rakennukseen, rakennus muutettiin virastokäyttöön vuonna 1988. Lisäksi yleisessä käytössä oli näyttely- ja kokoontumistiloja.

Vuoden 2017 aikana rakennus remontoidaan kaupungin kulttuurikeskukseksi. Taloon sijoitetaan erilaisia kulttuuritoimijoita ja kaupungin kulttuuripalvelujen toimisto. Kulttuurikeskus aukeaa vuonna 2018.

² Leskinen 1998, 44.

Vanha kirjastotalo.

Tempon talo (18)

1939 Bertel Strömmer

Bertel Strömmerin suunnittelema Tempon talo on Tampereen edustavampia funktionalistisia rakennuksia. Tempon talo valmistui vuonna 1939 liike- ja asuinkerrostaloksi.

Rakennuksen sijainti osana Tammerkosken rantamaisemaa ja Hämeensillan päässä on kaupunkikuvallisesti erittäin merkittävä. Mukala¹ kuvaa rakennusta kaupunkirakenteen jäämäkkänä kulmana, joka tiivistää tilavaihtelmaa Hämeensillalle päin.

Rakennuksessa toimi Tampereen ensimmäinen tavara-talo. Ensimmäinen kerros suunniteltiin tämän pienoistavaratalo Tempon tarpeisiin. Kantavien pilarien ansiosta julkisivu voitiin tehdä kauttaaltaan lasista. Ylemmissä kerroksissa oli konttori- ja asuinhuoneistoja. Asunnot oli varusteltu modernein laittein: kaikissa asunnoissa oli mm. sähköliedet ja jääkaapit².

Tempon talo kuuluu DOCOMOMO-järjestön hyväksymään valikoimaan suomalaisen modernismin merkiteoksia 1920-luvun lopulta 1970-luvulle.

¹ Mukala 2010, 109.
² Mukala 2010, 109.

Tempon talo.

Tekstiilitalo (19)

1958 Jaakko Tähtinen

Vuonna 1958 valmistuneen Tekstiilitalon on suunnitellut arkkitehti Jaakko Tähtinen. Rakennus edustaa sotien jälkeistä modernismia. Talossa asui alunperin tekstiiliteollisuuden työntekijöitä.

Tekstiilitalon rakennutti Tekstiiliteollisuuden Työntajaliitto työntekijöilleen ja se kertoo työläisten asuinolosuhteiden parantumisesta 1900-luvun puolivälissä sekä ajasta, jolloin työsuhteet määrittivät muutakin elämää huomattavasti nykyistä enemmän. Rakennuksesta käytetään myös nimityksiä ”Lumppulinna” tai ”Rättilinna”.

Rakennuksen paikalla sijaitsi aiemmin Frestadiuksen talo, joka oli presidentti J. K. Paasikiven lapsuudenkoti vuosina 1870–1877.

Monumentaalinen asuintalo täydentää virastotalon korttelin Keskustorille ja antaa tunnistettavan ilmeen Satakunnankadulle. Keskustorin puolella rakennus on toimistokäytössä, Satakunnankadun puolella on edelleen asuntoja.

Tekstiilitalo.

STS:n talo (21)

1964 Kaija ja Heikki Siren

Kaija ja Heikki Siren suunnittelivat Työväen säästöpankin talon (STS:n talon) ja se valmistui vuonna 1964. Rakennus muutettiin 1990-luvulla liike- ja toimistorakennukseksi, jolloin sen ilme muuttui.

Valmistuessaan STS:n talo oli jyhkeän yksiaineinen graniittirakennus. Sen ikkunadetaljit olivat kuparia ja rakennus näytti juhlalliselta. Alunperin sisällä oli kahden kerroksen korkuinen keskushalli, jonka ympärillä pankkisalini toiminnat sijaitsivat¹. Avara keskushalli sai valonsa kattoikkunoista. Nykyään keskushalli ei sisätilassa hahmotu.

Vuonna 1991 Petri Pussinen suunnitteli ensimmäisen kerroksen julkisivumuutokset, sisäkauppakäytävän sisäänkäynteineen sekä mainosrakennelmia. Pankkisalini on tehty välipohja, eikä alkuperäistä sisätilaa ole nähtävissä. Lisäksi vuonna 1996 Lairto Oy:n suunnitelmien perusteella ravintolaan rakennettiin uusi tuulikaappi-sisäänkäynti.

¹ Leskinen 1998, 70.

STS:n talo.

Kauppa-Häme (22)

1965 Aarne Ervi

Kauppa-Häme on tyylipuhdas modernistinen rakennus ja edustaa ajalleen tyyppillistä liikerakentamista.

1960-luvun alussa Aarne Ervi sai suunniteltavakseen Tampereen Raatihuoneen restauroinnin ja laajennuksen. Samalle tontille sijoitettiin myös Kauppa-Hämeen talo, joka sijoittuu Raatihuoneen taakse Kauppakadun ja Hämeenkadun väliin.

Modernistisen liike- ja toimistorakennuksen korkea osa luo taustan Raatihuoneelle matalamman jättäessä tilaa arvokarakennukselle.

Kauppa-Häme Kauppakadulta.

Keskusvirastotalo (23)

1967, 1975 Aarne Ervi

Aarne Ervin suunnittelema virastotalo on valmistunut kahdessa osassa vuosina 1967 ja 1975. Se edustaa sodanjälkeistä modernismia.

Tampereen kaupunginvaltuusto kokoontui alkuaikoina raatihuoneen tontilla sijainneessa puutalossa, sitten nykyisessä raatihuoneessa ja 1920-luvulta alkaen Vanhassa kirjastotalossa. 1960-luvulla rakennettiin uusi virastotalo, jonne sijoitettiin myös valtuustosali.

Virastotalon perusratkaisu on toimistotalo, jossa julkisen rakennuksen luonne ilmenee katutaso-pilaristossa ja aulatilaa avautuessa lasiseinän kautta katutilaan. Aulatala myös ilmentää rakennusajankohdan ihanteita: poliittisen päätöksenteon läpinäkyvyyttä ja helppoa lähestymistä. Julkisivujäsentelyssä valtuustosalia on korostettu ulokkeella. Hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen aikana haluttiin korostaa päätöksenteon demokraattisuutta ja läpinäkyvyyttä.

Keskusvirastotalo.

KOY Sinikulma (nk. Kelan talo) (24)

1981 Antti Tähtinen

KOY Sinikulman on suunnitellut Antti Tähtinen ja se valmistui vuonna 1981. Rakennus on kolmikerroksinen liikerakennus, joka edustaa postmodernismia. Uusin korjaus on julkisivuremontti (A-Insinöörit, Anja Taanila) vuodelta 2016, jolloin julkisivut saivat vaaleanharmaan värin.

Sinikulma pyrki sopeutumaan ympäristöönsä ja vieheisten rakennusten tyyliin toisin kuin rationalismin ajan rakennukset. Rakennus hakee ikkunoiden rytmin ja mittakaavansa Sandbergin talolta ja ensimmäisen kerroksen pilarikujan virastotalosta. Kuitenkin materiaalivalinnat ja elementtijako kertoo vahvasti ajastaan.

Julkisivuremontti valmistui loppusyksystä 2016. Nyt rakennus on vaalean harmaa, lähes valkoinen.

KOY Sinikulma.

Muut rakenteet

Sillat

Tammerkosken ylitys oli vuosina 1848–1883 puusilta ja vuosina 1884–1928 nykyistä edeltänyt teräsrakenteinen silta. Teräsrakenteista siltaa kutsuttiin Isoksisillaksi, kun kävelijöille tarkoitettu oli Pikkusilta. Nykyinen Hämeensilta (f) valmistui 1929 ja sen suunnitteli E.R. Erikson. Julkisivut ovat Kalvolan graniittia. Sillalla on neljä Emil Aaltosen veistosta: Kauppias, Veronkantaja, Eränkävijä ja Suomen Neito.

Nykyisen Satakunnansillan (d) paikalla oli aiemmin jalankulkijoille tarkoitettu puinen Pikkusilta, jonka Pellavatehdas oli rakennuttanut 1858. Se kulki tehtaan nurkalta nykyisen Satakunnansillan alkuun Konsulin-saaren kautta. Liikennemäärien kasvaessa Tampereen mukana 1800-luvun lopulla tarvittiin Tammerkosken ylitykseen jo toinenkin ajosilta. Nykyinen Satakunnansilta valmistui vuonna 1900. Kivi siltaa varten tuotiin Teiskosta ja Kurusta.¹

Uusin alueen silloista on kevyelle liikenteelle varattu Patosilta (k), joka valmistui vuonna 2000.

Tehtaiden piiput

Frenckellin paperitehtaan piippu (1870, a) liittyi aikaan vierestä jo purettuun massahiomoon. Keskustorille näkyvä Finlaysonin savupiippu (c) on vuodelta 1899.

¹ Leskinen, 164.

Suihkukaivo

Empiren aikakaudella kaupunkien viihtyvyyteen ja kaupunkikuvaan alettiin kiinnittää uudella tavalla huomiota. Suomeenkin alettiin rakentaa suihkulähteitä julkiseen tilaan². Vuonna 1884 Keskustorille rakennettu suihkukaivo (b) on osa tätä kehitystä.

Kaivon suunnitteli vesijohtoverkoston suunnitellut insinööri Robert Huber ja metallirakenteet valmisti F. Kahle und Sohn Potsdamissa.³

Linja-autokatokset ja kioski

Linja-autokatokset (g) ja kioskirakennus (h) valmistuivat vuonna 2000 ja ne ovat KSOY:n suunnittelemat. Valaistussuunnitelman katoksiin teki VALOA design. Katokset ja kioski edustavat teräsarkkitehtuuria. Kioskin uusin korjaus on vuodelta 2016.

P-Frenckellin sisäänkäyntirakennus ja maanalainen liikerakennus

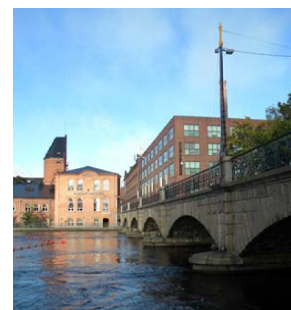
P-Frenckellin sisäänkäyntirakennus ja maanalainen liikerakennus (i,j) Satakunnankadun alla liittyvät Frenckellin aukion uudistukseen 2000-luvun alussa. Uudistuksen suunnitteli KSOY. Molemmat rakenteet valmistuivat vuonna 2001. Liikerakennus muodostaa vain yhden julkisivun aukiolle jääden muuten maan alle.

² Lilius 1983, 148.

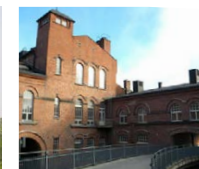
³ Holmala 2010, 19-20.

Hämeensilta.

Suihkulähde Raatihuoneen edustalla.

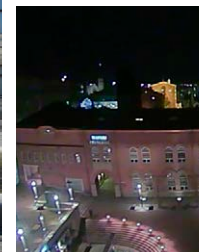
Patosillan Frenckellin läpi kulkeva osa.

Finlaysonin piippu.

Frenckellin piippu.

Frenckellin aukio valaistuna.

4. Toritilan ominaisuudet

4.1 Maisema ja kaupunkirakenne

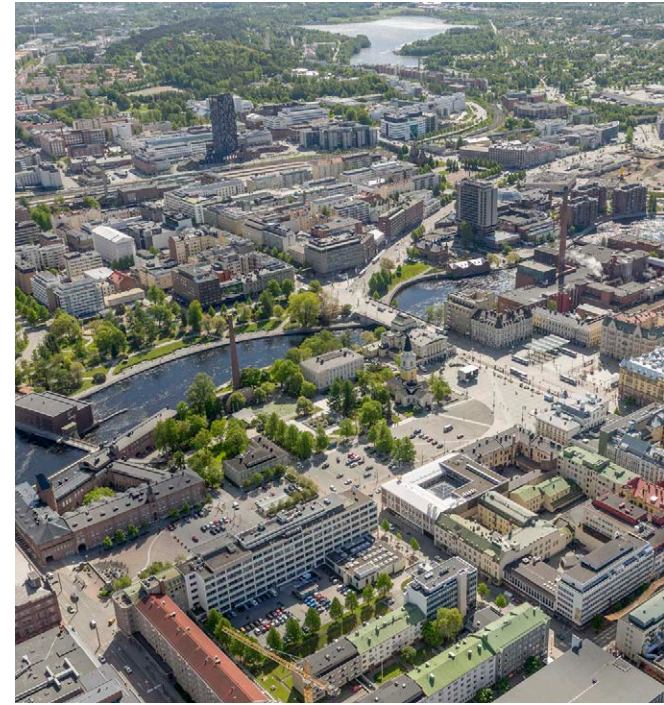
Keskustori sijaitsee kaupunkirakenteellisesti kiinnostavassa solmukohdassa, jossa Tammerkosken vapaamuotoinen, puistomainen alue kohtaa säännöllisen ruutukaava-alueen korttelirakenteen. Torialueen länsireuna hahmottuu seinämäisenä, kun taas idässä aukiotila jatkuu avoimena ensin Kirjastonpuistoon ja edelleen puistosta kosken rantaan.

Paikka sijaitsee myös historiallisessa ja kulttuurisessa solmukohdassa. Juuri näillä kohdin on jo satoja vuosia ennen kaupungin perustamista ollut kosken ylityspaikka sekä maantie Hämeestä Satakuntaan ja Pohjanmaalle. Kosken ylityspaikan tuntumassa on järjestetty markkinoita jo ennen kaupungin perustamista.

Kaupunkikehityksen ja kulttuurihistorian kannalta kiinnostavaa on kosken tehdasmaiseman muuttuminen kaupungin sydämeksi, joka 1990-luvun lopulla on saanut myös kansallismaiseman statuksen.

Kaupunkirakenne
Keskustorin reunat ja rakennukset torin ja kosken välissä.

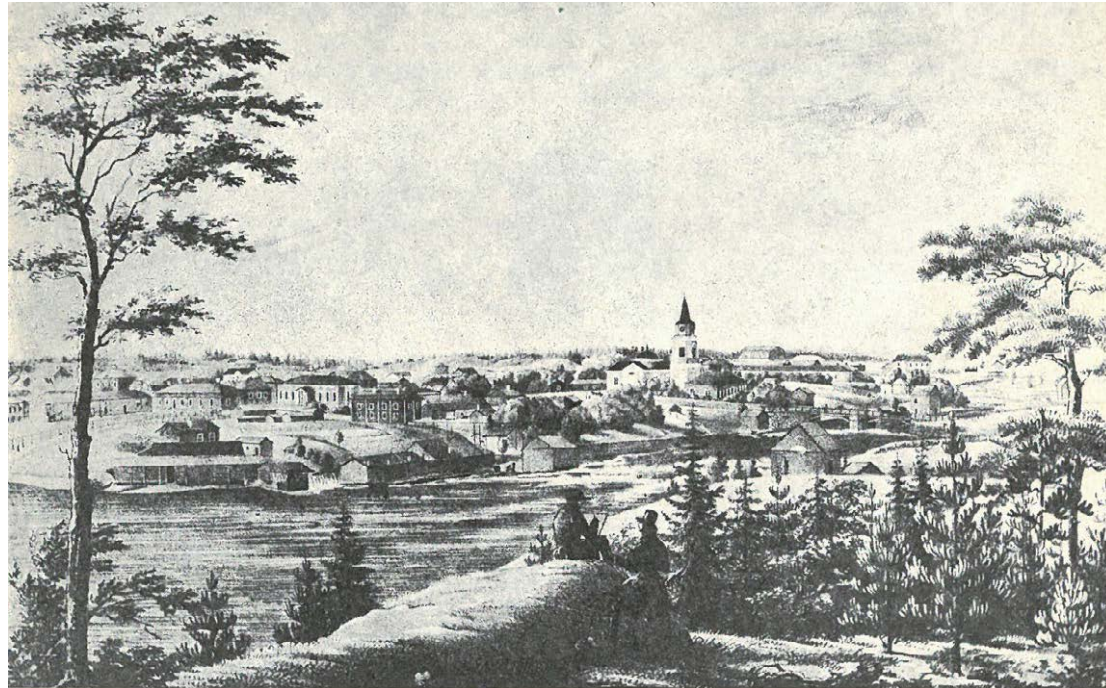

Viistokuva Keskustorista ympäristöineen
(kuva: Tampereen kaupunki / Lentokuva Vallas 2016).

4.2 Maastonmuodot ja rakennusten korkeudet

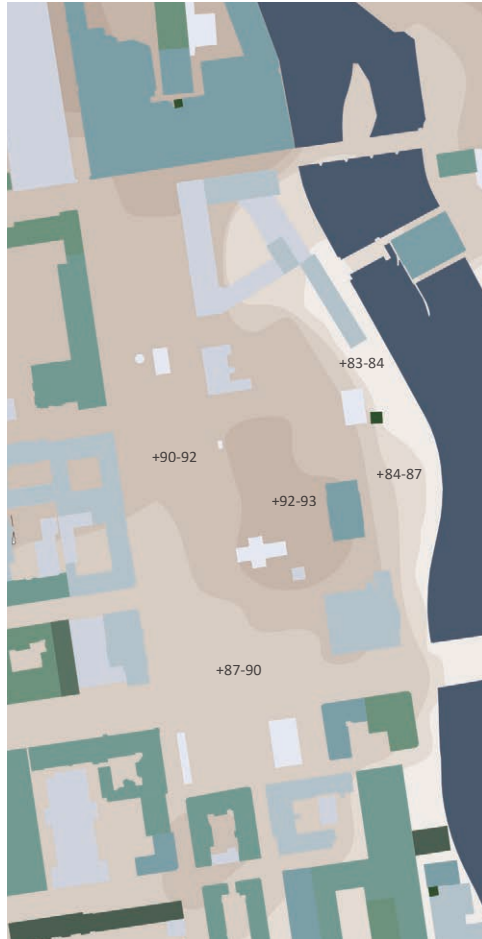
Torialue on enimmäkseen melko tasainen. Tarkastelualueen korkein kohta on Vanhan kirkon pohjoispuolella puistossa (+93,1 mpy). Alin maastonkohta on kävelyreitillä Tammerkosken vierellä (83,2 mpy), Hämeensillan pohjoispuolella.

Rakennusaikanaan kirkko kohosi yli yksikerroksisten puutalojen ja muodosti maisemallisen aksentin. Myöhemmin, 1800-luvun loppupuolella, savupiiput nousivat kirkkoa korkeammiksi. Niistä on jäljellä Freneckellin piippu vuodelta 1870 sekä Finlaysonin ja Takon piiput. 1800-luvun lopussa rakennettiin ensimmäiset kolmi-kerroksiset kerrostalot ja vuosisadan vaihteessa ensimmäiset viisikerroksiset talot. Vuosisadan vaihteessa laadittiin Tampereella kivitaloja varten rakennusjärjestys, joka loi uuden perustan keskustan rakennuskorkeuksille.

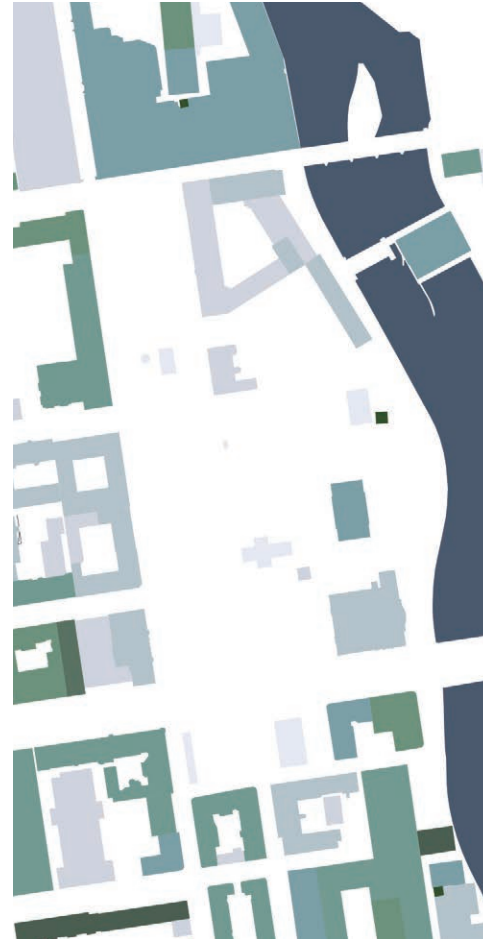

Näköala Ratinasta päin vuodelta 1836 (kuva: P. A. Kruskopfin kivipiirros, Vanha Tampere 1945, 6).

Rakennusten korkeudet ja maastonmuodot.

Rakennusten korkeudet.

Vuoden 1898 rakennusjärjestyksessä määriteltiin rakennuskorkeuden yläraja seuraavalla tavalla:

”43§ Katua vasten oleva rakennus saakoon korkeintaan saman korkeuden kuin kadun leveys, lisättynä kahdella ja viidellä kymmenellä osalla metriä (2,5m). -- Tämä määräys ei koske kirkkoa eikä muuta yleistä rakennusta-- eikä myöskään rakennuksia puistokatujen ja muiden puilla istutettujen katujen ja yleistenpaikkain varrella, missä niiden korkeus saa olla enintään kaksikymmentä kolme metriä (23m).”¹

Keskustorin mittakaava on melko yhtenäisen. Esimerkiksi Tekstiilitalo ja Tempon talo ovat kuusikerroksisia, mutta niiden räystäslinja ei nouse vuosisadan vaihteen viisikerroksisia rakennuksia korkeammalle johtuen matalammasta kerroskorkeudesta.

Keskustorin ympärille pyrittiin varsinkin ennen sotia rakentamaan mahdollisimman juhlavaa ja korkeaa rakentamista. 1930-luvulla ajateltiin seuraavaan vaiheeseen olevan vielä korkeampi ja massiivisempi rakentaminen, mutta sotien jälkeen asenneilmasto muuttui. Rakennukset haluttiin enemminkin sovittaa viereisten rakennusten räystäs- tai harjakorkeuteen kuin rakentaa suunniteltuja tornitaloja.

¹ Tampereen kaupungin rakennusjärjestys 1898, 18.

4.3 Merkittävät näkymät ja päätteet

Kauppakadun näkymäpäätteenä on kirkon kellotorni. Tornin sijoitus kertoo Kauppakadun historiasta pääkatuna. Tuolloin päätteet olivat tärkeä osa kaupunkisuunnittelua. Koska torin muoto on pitkänomainen, hahmottuvat molemmat päädyt myös toritilan päätteinä. Finlaysonin Siperian julkisivu rajaa kaupunkiaukion pohjoispäättyä, ja Palanderin talon julkisivu erottuu etelässä.

Tärkeät koskimaiseman katselupisteet ovat Hämeensillalla ja Satakunnan sillalla. Noihin pisteisiin näkyvät Keskustorin itäreunan rakennusten puistonpuoleiset julkisivut. Myös koko itäinen Koskipuisto on tärkeää katselualuetta.

Saapumisnäkyvät Hämeenkadulta ovat myös olennaisia Keskustorin luonteen kannalta.

- näkymäakseli
- näkymän pääte
- koskimaiseman tärkeä katselupiste ja näkymän laajuus
- tärkeä koskimaiseman julkisivu
- aukion tärkeä katselupiste ja näkymän laajuus
- tärkeä aukiotilan julkisivu
- torin korkeimmalta maastokohdalta avautuvat näkymät
- piippu
- kellotapuli

Toritilan merkittävät näkymät ja päätteet.

Kirjastonpuiston rantaa kansallismaisemassa.

Vanhan kirkon kellotapuli Kauppakadun päätteenä.

Puistossa ja teatteritalossa näkyy useita rakennetun ympäristön aikakerroksia. Valokuva Hämeensillalta 2016.

Vanha kirkko ja kirkon kellotapuli muistuttavat ajasta, jolloin koko Tampere oli puukaupunki.

Palanderin talo ja Commerce antavat 1900-luvun vaihteen tunnelmaa Keskustorille.

Finlaysonin punatiiliset tehtaot olivat merkittävä tekijä Tampereen kasvussa 1800-luvulta alkaen.

4.4 Toritilan ja toimintojen kehitys

Jo ensimmäisessä asemakaavassa (Daniel Hall, 1779, ks.s.19) Tampereen kaupungin pääaukion paikka osoitettiin nykyiselle Keskustorille. Samassa kaavassa määriteltiin kirkon ja Raatihuoneen sijainnit, tosin kirkkoja piti tulla useampi eri uskontokuntien tarpeisiin. Toteutunut ristikirkko sijaitsee yhdellä näistä tonteista.

Koko kaupungin historian ajan Keskustorin alueen kaupunkitilat ovat sijainneet suorakulmaisessa koordinaatistossa. Keskustorin aukiotila oli pitkään pienempi, eli päättyi nykyistä Kelan taloa vastapäätä sijainneeseen Molinin kortteliin. Tämän historiallisen aukiotilan ympärille kohosivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kaupungin merkkirakennukset: Raatihuone, teatteri, sekä asuin- ja liikerakennukset Sandbergin talo, Selinin talo, Sumeliuksen talo, Commerce ja Palanderin talo.

Nykyisen torialueen pohjoispääty oli pitkään asuinkorttelien aluetta, joka koostui yksikerroksisista puutaloista. 1930-luvulla Frenckellin toimintaan liittyneitä rakennuksia purettiin teollisuustoiminnan loputtua. Molinin tontin rakennukset purettiin 1960-luvulla ja nykyinen hallintoaukio pysäköintialueineen muodostettiin virastotalon ja Frenckellin väliin.

1920-luvun uutta kulttuurirakennusta, kirjastoa, ei sijoitettu pääaukiolle, vaan puistoon. 1930-luvulla kosken rannat rakennettiin ny-

Keskustori on merkittävä tapahtumapaikka (kuva: Tampereen kaupunki / Aleksi Rinta-Kauppi, 2011).

kyiselleen ja puistot saivat yhtenäisen ilmeen. Teatteri ja kirjasto ovatkin rakennuksia, joilla on useampi tärkeä julkisivu yhden tai kahden sijaan.

Puistoalue kasvoi teollisen toiminnan ja siihen liittyvien rakennusten poistuttua. Kaupungin reuna-alue muuttui vuosien saatossa tunnistettavaksi julkisivuksi, ja viheralue on osa tätä kokonaisuutta. Laikunlavan tapahtumat tuovat kesäisin paljon ihmisiä puistoon. Puiston uusin käyttäjäryhmä ovat skeittaajat, joita varten puistoon on tuotu erilaisia betonikorokkeita.

Kirkon pohjoispuolella sijaitseva puistokäytävä on jäänne kaupungin ensimmäisestä julkisesta puistosta. Erityisesti puiston puolelta katsottuna kirkko kellortorineen tuntuu juhralavalta merkkirakennukselta seisossaan mäel-

lä. Toritilan puolelta kirkko tuntuu hieman pienemmältä, sillä siellä sitä vertaa ympäristön suurempaan mittakaavaan.

Keskustori on pitkään ollut liikenteellinen solmukohta ja sinne on sijoittunut paikallisliikenteen keskus. Vilkas liikenne on aina tuonut torille ihmisiä ja elämää. Autoistumisen ansiosta Keskustorilla oli 1950–70-lukujen aikaan laajat parkkikentät sekä bensa-asema torin pohjoisreunalla. 1990-luvulta alkaen Keskustorin aluetta on enenevässä määrin kehitetty myös kävelijöiden ja pyöräilijöiden näkökulmasta. Alueen keskiosissa on edelleen paljon maanpäällistä pysäköintiä. Pohjoisosassa sijaitsee maanalainen P-Frenckell. Keskustori on nykyään myös merkittävä tapahtumapaikka.

1830–1860-luvut.

1870–1890-luvut.

1900-luvun vaihte.

1910–1920-luvut.

1930–1940-luvut.

1950–1970-luvut.

1980–2000-luvut.

Alueiden käytöt

- Torialue
- Puistoalue
- Julkinen rakennus
- Teollisuus
- Pysäköinti

Keskustoria ympäröi joukko julkisia rakennuksia, mikä korostaa Keskustorin merkitystä kaupungin ytimenä. Kaavioista nähdään myös, kuinka teollisuus ensin kasvoi 1900-luvun alkupuolelle asti ja sitten väheni pikkuhiljaa.

4.5 Tulevaisuuden näkymiä

Keskustorin nykytila on tällä hetkellä kohtalaisen vakiintunut. Rakennuskanta on arvokasta ja pääosin suojeltua, samoin torin eri osa-alueet ovat toiminnallisesti melko vakiintuneita ja 2000-luvun uudistusten ansiosta enimmäkseen laadukkaasti viimeistelyä. Tulevina vuosina Keskustoria uudistetaan 2000-luvun kaupunkielämän tarpeisiin. Lähtökohtana ovat Keskustan kehittämisohjelma (2017) ja Keskustan strateginen osayleiskaava (2016).

Keskustan strategisessa osayleiskaavassa (2016) tori on osoitettu yhdeksi kehittäväksi kohteeksi. Kaavan mukaan torille on mahdollista rakentaa sen toimintaa palvelevia rakennelmia ja rakennuksia sekä maanalaista pysäköintiä. Torin pohjois- ja eteläosiin on osoitettu lisättäväksi pyöräpysäköintiä.

Myös keskustan kehittämisohjelmassa (Viiden tähden keskusta, 2017-2030) Keskustoria esitetään kehitettävän toiminnallisesti, kaupunkikuvallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti. Raitiotien tuloa jälkeen eteläosa vapautuu paikallisliikenteen terminaalitoiminnoista, jolloin kaupallinen ja kaupunkikuvallinen kehittämi-

nen mahdollistuu. Lisäksi suunnitelmassa halutaan kehittää Keskustoria tapahtumapaikkana. Torin tekniikka, kuten sähkö- ja tietoliikenne sekä vesi- ja viemärintipisteet, tulisi tarkastella ja päivittää vastaamaan tämän päivän tarpeita. Myös Keskustorin, Laikunlavan ja Vanhan kirjastotalon puiston muodostama kokonaisuus halutaan yhdistää toiminnallisesti paremmin toisiinsa. Tämä kytkeytyy ns. Molinin tontin sisältöetsintään sekä Vanhan kirjastotalon yleiskäytön aktivointiin. Keskustoria kehitetään myös osana järveltä järvelle johtavaa Tammerkosken kävelyvyöhykettä.

Vuosina 2017–2021 rakennettava raitiotie ja joukkoliikenteen pääreitti kulkee Keskustorin kautta Hämeenkatua pitkin. Torin eteläosassa sijaitsevaa bussiterminaalia ei enää tarvita ja toritilaa vapautuu. Suunnitteilla olevan maanalaisen Kunkun parkin myötä voidaan pysäköinti-alueita vähentää myös Keskustorin keskiosassa.

Frenckellin rakennuksille etsitään uusia käyttötarkoituksia. Keskustoria kehitetään koko läntistä ydinkeskustaa aktivoivana avainkohteena.

Kuvasovitus raitiovaunusta Hämeenkadulla Keskustorilla (kuva: Tampereen kaupunki).

Torikauppaa Keskustorilla 1900-luvun alussa (kuva: William Lomax, Vapriikin kuva-arkisto).

Keskustori ja Tampereen keskustan uudistushankkeita Viiden tähden keskusta-kehittämissuunnitelman visualisoinnin mukaan (kuva: Arkkitehdit MY, 2016).

Lähdeluettelo

Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy 2014: *Sandbergin eli Kekäleen talo, rakennushistoriaselvitys*.

Donner, Julia 2005: *Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja kirjastonpuiston historiallinen selvitys* (toim. Ranja Hautamäki). Tampereen kaupunki. Vihersuunnittelu.

Holmala, Aulis 2010: *Keskustorin kiinteistöt – vuosisata kaupunkikuvaa*. Tampere.

Lilius, Henrik 1981: Kaupunkirakentaminen 1617–1721. Teoksessa: *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki, s. 303–388.

Lilius, Henrik 1983: Kaupunkirakentaminen 1856–1917. Teoksessa: *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki, s. 128–220.

Lind, Mari; Antila, Kimmo; Liuttunen, Antti 2011 (toim.): *Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Tampereen museot.

Mukala, Jorma 2010 (1999): *Metso, Voima, Tuulensuu, Tampereen arkkitehtuuria*. Tampere Seuran 119. jul–kaisu. 2. painos.

Neuvonen, Petri 2006 (toim.): *Kerrostalot 1880–2000. Arkkitehtuuri, rakennustekniikka, korjaaminen*. Rakennustietosäätiö RTS, Rakennustekniikan keskus-säätiö. Museovirasto. Helsinki.

Nikula, Riitta 1983: Asemakaavoitus n. 1900–1920. Teoksessa: *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki, s. 221–237.

Salminen, Tapio 2011: Tammerkosken keskiaika. Teoksessa: Lind, Mari; Antila, Kimmo; Liuttunen, Antti (toim.) *Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Tampereen museot, s. 18–33.

Tampere, tehtaitten kaunis kaupunki. Kuvateos (1946). Kolmas, laajennettu painos. Tampere-seuran julkaisuja N:o 1. Tampere.

Leskinen Marjatta, Jaakola Juha 1998: *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998*. Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitusyksikkö. Julkaisuja 2/98. Tampere, ss. 1–254, 301–382.

Tampereen kaupungin rakennusjärjestys (1898). Tampereen Kirjapaino-Osakeyhtiö. Tampereen kaupunki, Rakennusvalvonnan arkisto.

Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012. A-Insinöörit Suunnittelu Oy, Tampereen kaupunki.

Tampereen keskustan strateginen osayleiskaava. Hyväksytty kaupunginvaltuustossa 18.1.2017.

Vanha Tampere. Kuvateos hävinneestä ja muuttuneesta kaupungista (1945). Toinen, laajennettu painos. Tampere-seuran julkaisuja N:o 2. Tampere.

Vanha Tampere. Kuvateos hävinneestä ja muuttuneesta kaupungista (1955). Kolmas, laajennettu painos. Tampere-seuran julkaisuja N:o 19. Tampere.

Viiden tähden keskusta, Tampereen keskustan kehittämissuunnitelma 2017–2030. Tampereen kaupunginhallitus 18.4.2017. Tampereen kaupunki, Kehitysohjelmat / Viiden tähden keskusta.

Viljo Rasila 1988: Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Teoksessa: *Tampereen historia 1, Vaiheet ennen 1840-lukua*. Tampereen kaupunki, s. 317–736.

Wäre, Ritva 1983: Rakennustoiminta 1900–1917. Teoksessa: *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki, s. 238–270.

Painamattomat lähteet:

Museovirasto. kulttuuriympäristö.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=200599 (26.8.2016).

Wikipedia:

fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_historia (luettu 6.4.2016).

fi.wikipedia.org/wiki/Pispala (6.5.2016).

fi.wikipedia.org/wiki/Tampereen_keh%C3%A4tie (13.5.2016).

Finlaysonin alue:

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/finlaysonin_portti/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/plevna/ (13.4.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/vanha_tehdas/ (18.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/tyovaen_keskusestas/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/koskitechdas/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/katuvapriikki/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/tr_9a/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/seelanti/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/plevna/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/siperia/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/vesivoimalaitos/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/varjaama/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/media_54/ (20.5.2016).

www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/koskitechdas/ (20.5.2016).

Koskesta voimaa:

Jokela, Miina: *Kauppatori - Keskustori 1918-1940*. www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/k_tori.htm (4.11.2016).

Jokela, Miina: *Tempon talo*. www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/tempo.htm (30.3.2016).

Ketonen, Niina: *Selinin talo*. www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/selin.htm (30.3.2016).

www.tampere.fi/kulttuuripalvelut/material/raitit/6GblqoQf1/360.pdf (20.5.2016)

www.tampere.fi/ytoteto/kami/arkisto/frenckell/ (20.5.2016)

Haastattelut:

Seppänen, Jouko 12.2.2016

Mallinnuksen ja aikaleikkaukskarttojen tausta-aineisto:

Selvitykset ja kuvateokset:

Arkkitehtitoimisto Lasse Kosunen Oy: *Sandbergin eli Kekäleén talo, rakennushistoriaselvitys 2014.*

Donner, Julia; Hautamäki, Ranja (toim.) 2005: *Koskimaiseman puistot. Koskipuiston ja Kirjastonpuiston historiallinen selvitys.* Tampereen kaupunki, Vihersuunnittelu.

Raninen, Sami 2014. *Keskustan osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi.* Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö.

Luoto, Kalle 2011. *Kirjastonpuisto arkeologinen koekaivaus 2010.* Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö.

Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytinen ky 2001: *Frenckell. Rakennushistoriallinen dokumentointi.* Tampereen kaupungin tilakeskus.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998, Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98, Tampere 1998.

Vanha Tampere. Kuvateos hävinneestä ja muuttuneesta kaupungista (1955), kolmas laajennettu painos. Tampere-seuran julkaisuja N:o 19. Tampere.

Ilmakuvat Tampereelta vuosilta: 1948, 1956, 1966, 1974, 1987 ja 1995.

Pienoismalli:
Pienoismalli Tampereen kaupungista 1890. Vapriikin museokeskus.

Haastattelut:
Seppänen, Jouko 12.2.2016

Esitykset karttoineen:
Seppänen, Jouko: *Tammerkosken kylän rakennukset. 2.3.2012*
Seppänen, Jouko: *Tampere, Keskusta muutos 12.2.2016*

Arkistot:

Vapriikin kuva-arkisto.

Tampereen kaupungin asemakaava-arkisto.
Tampereen kaupungin Rakennusvalvonnan arkisto.
Kartat ja asemakaavat aikaleikkauksittain:

Keskiaika ja Tammerkosken kylä:
Mittauskartta, Tammerkosken kartano. Olof Mört 1696. Hämeenlinnan maakunta-arkisto. (Jouko Seppäsen valokuvaama).
Jouko Seppäsen rekonstruktio.

Tammerkosken kartano:
Tammerkosken seutu vuoden 1770 vaiheilla. Viljo Rasila 1988: Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Teoksessa: *Tampereen historia 1, Vaiheet ennen 1840-lukua.* Tampereen kaupunki, s.392.
Asemakaavaluonnos. Daniel Hall 1775. Tampereen kaupunginarkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).
Kartta. Isaac Lithov 1758. Kansallisarkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).
Kartta. Isaac Lithov 1761. Hämeenlinnan maakunta-arkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).

Kaupungin perustaminen:
Kartta. Isaac. Lithov 1761. Hämeenlinnan maakunta-arkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).
Kartta. Isaac Lithov 1758. Kansallisarkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).
Tampereen kaava. Daniel Hall 1779. Kansallisarkisto (Jouko Seppäsen valokuvaama).

1830–1860-luvut
Palovakutusasiakirjat. 1834-1844. Kansallisarkisto, Tarmo-koelma (Jouko Seppäsen valokuvaamat).
Kartta. 1824–1830. Vapriikin kuva-arkisto. (Kuvaaja Teuvo Mäkinen)
Kartta. Zilliacus 1839. (Seppänen, Jouko: *Tampere, Keskusta muutos 12.2.2016*)
Kartta. K. Pipping 1867. (Seppänen, Jouko: *Tampere, Keskusta muutos 12.2.2016*)
Tampere vuonna 1940. Viljo Rasila 1988: Kaupunki uudistuu. Teoksessa: *Tampereen historia 2, 1840-luvulta vuoteen 1905.* Tampereen kaupunki, s.140

(Kartta on piirretty Vakuutusyhtiö Tarmon palovakuutusasiakirjoissa olevien tonttikarttojen mukaan).

1870–1890-luvut
Pintakartta Tampereen kaupungin kosken länsipuolella olevan osan yli. August Ahlberg 1882. Tampereen kaupunginarkisto
Vahvistettu asemakartta. Lambert Pettersson 1896. Tampereen kaupunginarkisto.
Tampereen kaupungin Kyttälän kaupunginosan asemakartta. V. Lindholm 1889.

1800–1900-lukujen vaihde
Tampereen kartta. Birger Federley. 1902.
Tampereen kaupungin asema- ja aluekartta 1908. Doria-julkaisuarkisto, Kansallisarkisto.

1910–1920-luvut
Asemakaavakartta. 1908.
Asemakaavakartta. 1916-1917.
Asemakaavakartta. 1915.
Asemakaavakartta. 1920.
Yllä oleva kartta-aineisto: Seppänen, Jouko: *Tampere, Keskusta muutos 12.2.2016*

1930–1940-luvut
Tonttijako- ja asemakaavamuutosehdotus koskien Satakunnankadun levitystä Tampereella. 1935. Tampereen kaupungin asemakaava-arkisto.
Asemakaavamuutosehdotus. 1938. Tampereen kaupungin asemakaava-arkisto.
Asemakaava. 1944. Tampereen kaupungin asemakaava-arkisto.

1950–1970-luvut
Asemakaava. 1956. Tampereen kaupungin asemakaava-arkisto.

Liitteet

1. Keskustorin historiatiivistelmä
2. Kulttuurihistorialliset arvot ja suojelutilanne
3. Kehityshistorian 3D-mallinnuksen menetelmät ja menetelmät

LIITE 1.

Keskustorin historiatiivistelmä

Keskustorin historialle merkittävät ajanjaksot on tiivistetty seuraavilla aukeamilla matriisiin muotoon. Matriisin päämuuttujia ovat aika ja tila. Tästä matriisista on luettavissa historian vaiheita ja niiden vaikutuksia Keskustorin kehittymiseen. Sitä voi lukea kahteen suuntaan. Ylhäältä alaspäin liikkuu aikajana vanhemmasta kohti nykyaikaa. Vasemmalta oikealle puolestaan käsitellään kussakin ajanjaksossa eri näkökulmia alueeseen: Keskustoritila lähiympäristöineen, kaupunkirakenteen kasvu, yhteiskunnan muutokset, paikan historia, kaupunkisuunnitteluideologian muutokset sekä tarkasteluajankohdasta säilyneet merkit nykypäivänä.

TORITILA

PAIKAN HISTORIA

KAUPUNKIKEHITYS

YHTEISKUNTA

MERKIT TÄNÄÄN

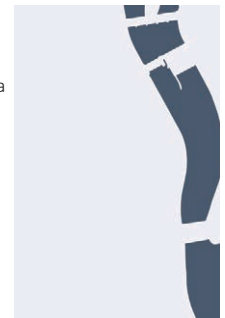
Tammerkosken synty 5500 eaa. – 1500-luku

- Tammerkosken syntyminen ja harjujakson puhkeaminen on ajoitettu noin vuoteen 5500 eaa.
- Jo kivikaudella alueella tiedetään liikkuneen ihmisiä.
- Kosken itäpuolella oletetaan sijainneen taloja jo 1300-luvulla, ja länsipuolella 1400-luvulla.
- Koski ylitettiin jo 1300-luvulla siltoja pitkin, mutta sillat eivät säilyneet pitkään voimakkaassa virrassa.
- Ensimmäinen pysyvämpi kosken ylityspaikka oli kosken kapeimmalla kohdalla, hieman pohjoisemmassa kuin nykyinen silta.
- Kosken tuntumassa, sillan lähellä, oli markkinapaikka. Sen paikka on historiassa todennäköisesti vaihdellut kosken länsi- ja itäpuolen välillä.

- Ajanjaksolla Tammerkosken synnystä ensimmäisiin varmoihin tietoihin kylvistä (maakirjat 1540-luvulla) ehti tapahtua valtavasti.
- Maanviljelys ja sen myötä asutuksen vakiintuminen muutti luonnonympäristön rakennetuksi ympäristöksi. Keskiajalla Suomessa oli kyläasutusta ja ensimmäiset kaupungit perustettiin.
- Vesireitit olivat tärkeämpiä kuin maareitit. Harjujakson kuivana pitämää maantietä pitkin kulki reitti Hämeestä Satakuntaan ja Pohjanmaalle. Pyhäjärvi on yhteydessä Kokemäenjoen vesistöön ja sitä kautta moniin esihistoriallisen ja historiallisen ajan asutuskeskittyymiin.
- Reittien risteyspaikoilla pidettiin markkinoita viimeistään historiallisella ajalla, ja mainintoja myös Tammerkosken markkinoista löytyy. Markkinapaikan sijainti todennäköisesti vaihteli, mutta markkinoita on pidetty kosken ylityspaikan välittömässä läheisyydessä.

Tammerkosken kylä 1600–1700-luku

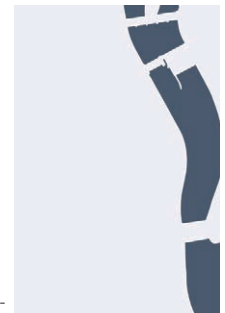
- Tarkastelualueella sijaitsi useampi asutuskeskittymä, jotka välillä laskettiin yhdeksi, välillä useammaksi kyläksi.
- Tammerkosken kylän viisi taloa kosken länsipuolella sillan kupeessa yhdistyivät kartanoksi 1600-luvun aikana.
- Koskessa oli myllyjä kartanon ja muun kylän tarpeisiin.

Maisema Tampereen läheltä vuodelta 1818 (Vapriikin kuva-arkisto).

- Suomi kuului 1600- ja 1700-luvuilla Ruotsiin ja oli vielä pääosin agraariyhteiskunta.
- Tammerkoski erotti toisistaan kaksi läänää: Hämeen ja Satakunnan.
- Ankarat kato- ja nälkävuodet vuosina 1695-1696 aiheuttivat kuoleman 40%:lle Suomen väestöstä. Taloja jäi autioiksi pitkiksi ajoiksi.
- Vuosina 1700-1721 sodittiin Suuri pohjan sota, jossa venäläiset miehittivät Suomen Pohjanmaata lukuun ottamatta. Miehitysaikaa kutsuttiin isonvihan ajaksi (1714-21).
- Länsi-Suomessa oli 1500-luvulla vakiintunut peltojen sarkaviljely ja alueella esiintyi kiinteää kyläasutusta. 1700-luvulla päätettiin käynnistää isojako tehostamaan viljelyä.
- Yleisin asuntotyyppi savupirtti.
- Talo-nimeä käytettiin yksittäisen talon lisäksi myös umpipiha-rakenteesta, jossa asui mahdollisesti koko suku palvelusväkineen.

TORITILA

PAIKAN HISTORIA

Tammerkosken kartano ja kaupungin perustaminen 1779–1820-luvut

- Kustaa III perusti Tammerkosken kaupungin.
- Daniel Hallin ensimmäisessä asemakaavassa määriteltiin mm. kaupungin koordinaattisto ja raathuoneen paikka.
- Vuonna 1780 jaettiin kaupungin ensimmäisille asukkaille 92 tonttia.
- Vanha kirkko ja kellotapuli rakennettiin 1820- ja 1830-luvuilla.

Maisema Tampereen läheltä vuodelta 1818 (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

KAUPUNKIKEHITYS

Tampere perustettiin Tammerkosken länsirannalle.

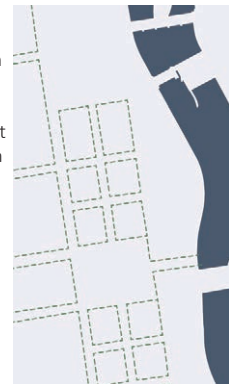
YHTEISKUNTA

- 1700-luvun lopulla kehitettiin uusi kaupunkityyppi: vapaakaupunki, jolle ei luovutettu omia viljelysmaita. Manufaktuuri-kaupunkiin sai kuka tahansa muuttaa ja harjoittaa haluamaansa ammattia.
- Yhteys Pohjanlahden satamiin kasvatti Tampereen seudun merkitystä kauppapaikkana.
- Suomen sota käytiin vuosina 1808–09 Venäjän ja Ruotsin välillä, minkä seurauksena Suomesta tehtiin autonominen Venäjän suuriruhtinaskunta.
- Teollistumisen aika alkoi Euroopassa.

KAUPUNKI-SUUNNITTELU

- Kustavilaiseen kaavoitukseen kuului klassismin perinteen jatkuminen ja jopa voimistuminen aiempaan nähden. Aukioiden merkitys kasvoi ja ne erikoistivat eri toimintoihin. Myös kadut saivat erilaisia omia luonteitaan eri leveysistä. Puistokatu sai alkunsa 1700-luvun lopulla.

MERKIT TÄNÄÄN

Puukaupunki 1830–1860-luvut

- Kauppikatu (nyk. Kauppakatu) toimi pääkatuna ja Hämeenkatu oli nykyistä kapeampi
- Torikauppaa käytiin tiettyinä markkinapäivinä sekä kiinteistä kojuista, että kauppiaiden mukanaan tuomista rakenteista.

Nykyistä Keskustoria kutsuttiin 1830-luvulla Kauppatoriksi. Kirkko rakennettiin vuonna 1824 ja kellotapuli 1828–1829. Frencckellin toimistorakennus valmistui 1847. Kruskopfin piirroskuva Ratinasta päin vuodelta 1836. (kuva: Vanha Tampere 1945, 6).

Ruutukaava-alue laajeni länteen nykyiseen Kortelahdenkatuun asti. Kytälä lähti rakentamaan 1850-luvulta alkaen ilman asemakaavaa.

- Kaupunkien yleisessä rakennusjärjestyksessä kaupungit jaettiin neljään luokkaan. Tampere sijoittui 3. luokkaan, eli sinne sai rakentaa vain yksikerroksisia puutaloja.
- Tampereen teollistuminen lähti vauhtiin 1840-luvulla ja siitä alkoi kaupungin voimakkaampi kasvu. Vuonna 1856 asukkaita oli jo 4 000.¹
- Teollistuminen toi myös asutopulaa, ja työväen asuinalueita syntyi kaupungin ulkopuolelle.

- Vuoden 1827 Turun palon jälkeen kaupunkisuunnittelun tärkeimmäksi lähtökohdaksi nousi paloturvallisuus. Empiren kaupunkisuunnittelussa katuja levennettiin, kaksikerroksiset puutalot kiellettiin, paloaukioita lisättiin ja kaupunki jaettiin paloalueisiin puistokatuja avulla.
- C. L. Engel laati Turun kaavan lisäksi myös Tampereen laajennuskaavan vuonna 1830, jossa kaupunki jatkuu tasaisena ruudukkona länteen.

Kivikaupungin alku 1870–1890-luvut

- Raathuone rakennettiin 1890, Sandbergin talo valmistui kolmessa osassa 1882–1896. Selinin talo rakennettiin 1886.
- Hämeenkatua levennettiin nykyiselleen: Sumeliuksen talo ja Commerce noudattivat uutta katulinjaa.

1880-luvun alussa Tampere sai vesijohtosysteemin, jonka myötä 3-kerroksisten kerrastalojen rakentaminen mahdollistui. Suihkukaivo on vuodelta 1884 ja toteutettiin vesijohdon yhteydessä. Tampereen raathuone ja Sandbergin talo vuonna 1890 tai 1891 (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Vuonna 1876 kaupunki osti Kytälän ja Tammelan alueet ja ryhtyi laatimaan niille asemakaavaa.

- Kaupunkien yleinen rakennusjärjestys nosti Tampereen 2. luokkaan 1800-luvun lopulla, mikä mahdollisti korkeampien kivitalojen rakentamisen.
- Tampereen rata ja rautatieasema valmistuivat vuonna 1876.
- Teollistumisen vaikutuksesta kaupungin väkiluku kasvoi ja asemakaava-alueita laajennettiin.

- Kaavoitus oli Suomessa skemaattisempaa kuin aiemmin, ja monessa kaupungissa vallalla oli ruutukaava.
- Yhtenäistä, kompaktaa kivi-kaupunkia ihailtiin ja kivitaloja pidettiin palonkestävinä.
- Toiminnot vaihtelivat samallakin tontilla, ja teollisuus limittyi asuntojen, myymälöiden ja kotieläinten sekaan.

TORITILA

PAIKAN HISTORIA

Mittakaava kasvaa 1800–1900–vaihe

- Suuret punatilliset tehtaat: Siperia rakennettiin vuonna 1899 ja Frenckellille tehtiin suuri uudistus 1903–1905.
- Ensimmäiset korkeat kerrostalot nousivat Keskustorille.
- Kyttälän puutalot purettiin tai siirrettiin ja uudet rakennettiin ruutukaavan muotoon.
- Vesilinna, paineellinen vesijohto

1900-luvun taitteessa Keskustorin eteläosaan nousi korkeita rakennuksia: Commerce 1899, Palanderin talo kahdessa osassa 1901 ja 1906 sekä Sumeliuksen talo 1901. Palanderin talosta puolet valmiina (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

KAUPUNKIKEHITYS

YHTEISKUNTA

Vuonna 1876 kaupunki oli ostanut Kyttälän ja Tamme-lan alueet ja kaupunginosia rakennettiin 1900-luvun alussa. Asemakaava-alue laajeni myös lähteen, etelään ja pohjoiseen.

- Vuoden 1905 suurlakon jälkeiset uudistukset tekivät lopun Suomen autonomiasta.
- Suomen nk. Punainen julistus vuonna 1905 oli luettu Tampereen kaupungintalon parvekkeelta.
- Junaradan myötä sen varrelle alkoi kehittyä teollisuutta, jolloin kosken reunamien lisäksi teollistuivat Tammela ja Tullin alue.
- Teollistumisen vaikutuksesta kaupungin väkiluku kasvoi ja asemakaava-alue laajennettiin edelleen.
- Erilaisia teollisuustoimintoja oli lähes joka korttelissa.

KAUPUNKI-SUUNNITTELU

MERKIT TÄNÄÄN

- Camillo Sitte oli julkaissut Kaupunkirakentamisen taide-teoksen vuonna 1889, mikä vaikutti myös suomalaisen kaupunkisuunnitteluun. Suunnittelun tuli ottaa huomioon myös luonnonolosuhteet ja historiallinen maisema. Lisäksi kaavoissa piti osoittaa myös rakennusvolyymit.
- Tampereella Sittelaistä ajattelua edustavat Lars Sonckin suunnitelmat Juhannuskylässä ja Pyynikillä, molemmat vuodelta 1902.

Itsenäistyminen 1910–1920-luvut

- Tampereen Teatteri rakennettiin vuonna 1913 ja kirjastotalo vuonna 1925.
- Nykyisen Frenckellin aukion kohdalla ja Kirjastonpuistossa oli vielä puutaloja.
- Vuoden 1928 asemakaavassa viite Viistokadusta näkyy ensimmäisen kerran.

Tampereen Keskustori oli merkittävä vuoden 1918 tapahtumien näyttämö, kun vangitut punaiset kerättiin sinne sodan päätteeksi (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

Asemakaava-alue laajeni hieman kaakkoon ja luoteeseen.

- 1900-luvun alku oli poliittisesti epävakaa aikaa. Suomi itsenäistyi Venäjältä vuonna 1917 Venäjän vallankumousten jälkimainingeissa.
- Itsenäisyyden alkua varjosti kuitenkin vuoden 1918 sota. Erittymisesti Tampereella moni paikka tuhoutui sodan viimeisissä taisteluissa. Kyttälän kaupunginosan puurakennuksista jäi paikoitellen vain muuratut piiput jäljelle.
- Liikenteen kasvu alkoi vaikuttaa kaupunkien suunnitteluun. Linja-autoliikenne alkoi Tampereella vuonna 1923.

- Kaupunkirakentamisessa oli pyrkimys ehjiin ympäristökokoisuuksiin, mikä johti 1920-luvulla monumentaalisuuteen ja siihen, että katukuvaa alkoivat hallita suuret korttelijulkisivut.
- Kaupunkisuunnittelun tuli vastata kaupunkien kasvuun. Suurempia teitä, kuten Hatanpään valtatieä, ryhdyttiin suunnittelemaan.
- Tampereen kaupunginarkkitehti toimi Bertel Strömmer 1918–54, joka vaikutti kaupunkikuvaan vahvasti.

Modernismi ja sotien aika 1930–1940-luvut

- Selinin taloa laajennettiin vuonna 1934, kun sen nurkalta purettiin pieni puutalo.
- Keskustorin alle rakennettiin väestönsuoja ja siihen vei sisäänkäyntirakennus 1949–51.
- Tempon talo talo valmistui vuonna 1939.

Tempon talon tieltä purettiin Sumeliuksen palatsi. Tempon talo n. vuonna 1938–48 (kuva: E. M. Staf, Vapriikin kuva-arkisto).

Kaupunki kasvoi ja uusia kaupunginosia rakennettiin: mm. Kalevan läntiset osat valmistuivat.

- Vuoden 1929 pörssiromahdus aiheutti maailmanlaajuisen laman, joka vaikutti rakentamiseen Suomessa. Rakentaminen alkoi elpyä vasta 1930-luvun lopulla.
- Talvi- ja jatkosota vaikuttivat paitsi mielialoihin ja talouteen, myös fyysiseen ympäristöön: myös Tampereelle osui pommituksia ja taloja tuhoutui.
- Kaleva liitettiin Tampereeseen vuonna 1947.
- Ensimmäiset johdinautot otettiin käyttöön Tampereella vuonna 1948.

- Sotien jälkeiseen asuntopulaan pyrittiin vastaamaan erilaisilla tyyppipiirustuksilla ja pikataloilla sekä uusilla kaupunginosilla.
- Modernismi leimasi kaupunkisuunnittelua: hygienia, puistot, valonsaanti, toimintojen erottaminen eri alueille, liikenteen kasvun huomioiminen.
- Keskustorin pohjoisosasta järjestettiin suunnittelukilpailu, jossa Frenckellin tehtaan haluttiin korvautuvan modernimmalla rakennuskannalla.

TORITILA

Talouskasvu ja hyvinvointivaltio 1950–1970-luvut

- Finlaysonin viimeinen laajennus valmistui 1960.
- Keskustorin viimeiset matalat puutalot purettiin
- Teollisuusrakennuksia muutettiin uuteen käyttöön tai purettiin.

Virastotalo rakenteilla vuonna 1973 (kuva: Vapriikin kuva-arkisto).

KAUPUNKIKEHITYS

Kertaalleen rakennettuja alueita ryhdyttiin modernisoimaan: Tammela ja Amuri saivat uudet asemakaavat, joissa puutalot korvautuivat kerrostaloilla.

YHTEISKUNTA

- Sotakorvaukset saatiin maksetua vuonna 1952, jolloin talous lähti vahvaan kasvuun.
- Yksilöllistyminen ja talouskasvu näkyivät kaupungissa mm. autoistumisena ja asuinväljyyden kasvuna.
- Rakennusliikkeet pääsivät aiempaa enemmän vaikuttamaan rakentamiseen.
- Maaltamuutto kaupunkiin lisäsi asutuspala kaupungeissa. Kaupungit kasvoivat.
- Autokanta kaksinkertaistui 1962-1969.
- Teollisuus alkoi lähteä koko Suomesta 1970-luvulla.

KAUPUNKI-SUUNNITTELU

- Rakentamisen laatua säänneltiin yhä enemmän (terveellisyys, valonsaanti, pelastustiet jne.)
- Kaavoituksessa pyrittiin erottamaan eri toiminnot (mm. asuminen ja työ) toisistaan.
- Asemakaavoja laadittiin yhä pienemmissä paloissa.
- Kaupunkisuunnittelua tehtiin liikenteen ja asuntojen ehdoilla, kaupunkitilan ja -elämän ollessa toissijaisia toimintoja.
- Kaupungin laajentamisen ratkaisumallina suositettiin lähiö-idea.

MERKITÄNÄÄN

Postmodernismista high-techiin 1980–1990-luvut

- Keskusta-alueen kerrostaloja muutettiin toimistokäyttöön.
- Finlaysonin alueelle perustettiin elokuvateatteri ja kauppakeskus.
- Keskustorin järjestelyt ja kadunkalusteet uusittiin suunnittelukilpailun pohjalta. Viistokatu poistui ajokäytöstä.
- P-Frenckell ja Kelan talo rakennettiin.

Nk. Kelan talo rakennettiin 1981. Kelan talo kuvattuna vuonna 1990 (kuva: Elmar Badermann, Vapriikin kuva-arkisto).

Jo kaavoitettuja lähiöitä rakennettiin ja lisäksi keskusta-alueella joitain matalampia rakennuksia korvattiin korkeammilla kerrostaloilla.

- Talouskasvu ja yksilöllistyminen muuttivat kansalaisyhteiskuntaa kulutusyhteiskunnan suuntaan.
- Teollisuus väistyi keskusta-alueilta ja alueet muutettiin kaupalliseen tai toimistokäyttöön.
- Kaupan rakennemuutos: kivi- ja jalkaputiiikit hiljensivät kaupan siirtyessä suurempiin yksiköihin.
- 1990-luvun alussa Suomi joutui lamaan, mikä vähensi rakentamista.
- Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995.
- Asumisväljyyden kasvo, ja lapsiperheet muuttivat kauemmas kaupunkien keskuksista

- Verkatehtaan purkukiista synnytti rakennusuojeluliikkeen Suomessa. Myös Tampereen keskusta-alueella monet punatiiliset tehdasrakennukset pyrittiin tämän jälkeen säilyttämään.
- Historistiset viitteet muuttivat jälleen sallituiksi arkkitehtuurielementeiksi.
- Ajan rakennustyylillä voidaan kutsua postmoderniksi ja high-tech-arkkitehtuuriksi.

Nyky aika 2000-luku

- Keskusta-alue on haluttua asuinalueita.
- Keskustori on merkittävä tapahtumapaikka.
- Frenckellin sisäpiha kunnostettiin 2010-luvulla.
- Laikunlava valmistui 2012.
- Keskustorin läpi kulkeva raitiotie rakennetaan 2017-2021.

Laikunlava entisen Pannuhuoneen edessä Kirjastonpuistossa.

- Edelleen vallalla on kaupungistumiskehitys.
- Erikoistavarakauppa on siirtymässä verkkoon, mutta suuremmissa kaupungeissa osa kaupasta palaa suurista yksiköistä keskusta-alueelle.
- Esteettömyyttä pyritään parantamaan.
- Tampereen väkiluku kasvaa voimakkaasti.
- Digitalisaatio jatkuu.

- Yksitoimintaisista alueista ja rakennuksista ollaan siirtymässä takaisin toimintojen sekoittumiseen. Rakennustasolla puhutaan hybridirakentamista.
- Kaupunkia ei enää laajenneta niin paljon neitseellisille metsä-alueille, vaan rakenteen sisältä etsitään täydennyspaikkoja. Erityisesti keskustaa pyritään täydennysrakentamaan.
- Kaupunkien keskusta-alueita halutaan kehittää jalankulun ja joukkoliikenteen ehdoilla, mutta myös liike-elämältään elinvoimaisina.

Kulttuurihistorialliset arvot ja suojelutilanne

Keskustori on rakentunut nykyiselleen yli kahdensadan vuoden aikana eri tyylikausien ja suunnitteluvirtausten vallitessa. Kokonaisuudesta on muodostunut kerroksellinen, monimuotoinen kokonaisuus. Keskustorin ympäristöstä on nostettu esiin erilaisia arvoalueita ja yksittäisiä rakennuksia on suojeltu. Keskustori on erilaisten rakennetun ympäristön kulttuurihistoriallisten arvojen tihentymä. Alueeseen liittyy runsaasti myös historian tapahtumiin ja kaupunkielämän kehitykseen liittyviä merkityksiä.

Keskustorin ja erityisesti Tammerkosken alueen kulttuurihistoriallisia arvoja on tutkittu laajasti. Tammerkosken miljöön on merkitty kansallismaisemaksi Ympäristöministeriön listauksessa vuonna 1995.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt

Tampereen keskustassa valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY 2009) ovat Tammerkosken teollisuusmaisema sekä Hämeenkadun, Hämeensillan ja Keskustorin kokonaisuus. Keskustorista on jätetty pois Frenckellin aukio, jolloin raja-alue ulottuu vain Puutarhakatuun. Punatiilisten teollisuusrakennusten lisäksi kokonaisuuteen lasketaan Museoviraston rajauksessa kosken ylittävät

Kulttuurihistorialliset arvot ja suojelutilanne.

- Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY 2009)**
- Tammerkosken teollisuusmaisema
  - Tampereen Hämeenkatu, Hämeensilta ja Keskustori
- Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö (2012)**
- Keskustorin ja Koskipuiston kaupunkimaisema
  - Tammerkosken kaupunkimaisema
  - Tammerkosken teollisuusympäristöt
  - Hämeenkatu, Kauppakatu, Itsenäisyydenkatu
  - Modernin rakennuskulttuurin kohteet Keskustorin alueella
- Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri (1998)**
- Rakennuskohteet Keskustorin ympäristössä
  - Rakennus-puisto- ja maisemakokonaisuudet Keskustorin ympäristössä
- Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (2016, erilliselitys maakuntakaavaan 2040)**
- Kauppakatu
- Suojellut rakennukset ja alueet**
- Asemakaavalla tai kirkkolain nojalla suojellut rakennukset tai piiput
  - Suojellun alueen asemakaavaraaja tai suojeltu maanalainen rakenne
- Muinäisjäännökset ja arkeologiset kohteet**
- Kiinteät muinäisjäännökset ja Muut suojeltavat arkeologiset kohteet (inventoinnin 2014 mukaan)

sillat sekä Satakunnan sillan ympäristön yksittäisiä kulttuurihistoriallisia rakennuksia (Paloasema ja Hotelli Tammer) ja Frenckellin konttorirakennus.

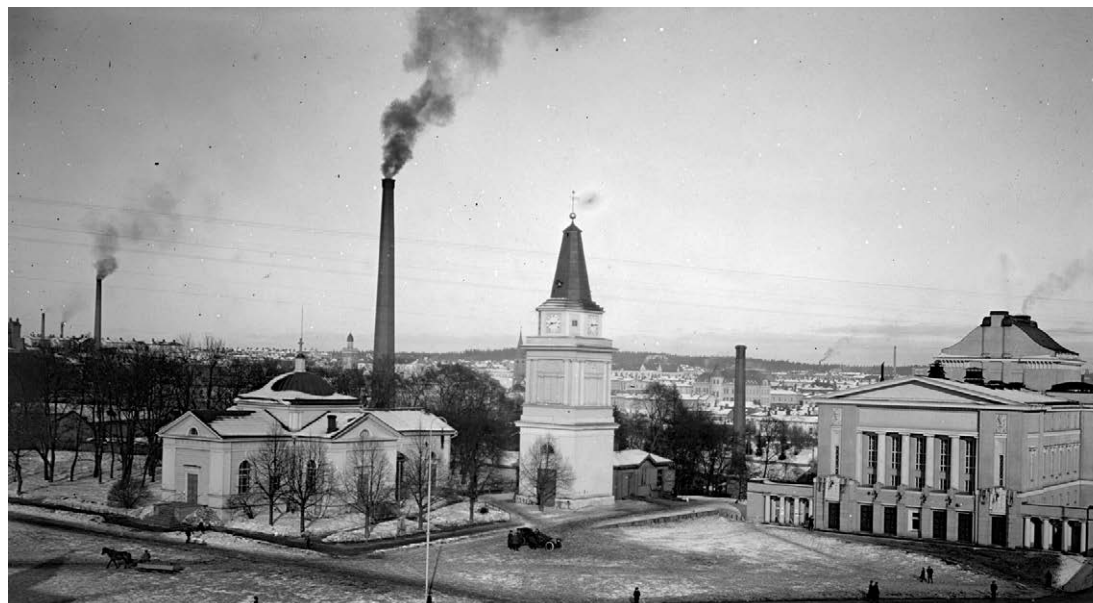
Tempon talo on edustava esimerkki 1930-luvun ”valkoisesta funktionalismista” ja se kuuluu myös kansainvälisen DOCOMOMO-järjestön hyväksymään valikoimaan suomalaisen modernismin merkkiteoksia 1920-luvun lopulta 1970-luvulle.

Vireillä olevassa Pirkanmaan maakuntakaavassa (2040) Kauppakatu on merkitty maakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi. Sen merkittävyyttä lisää asema kaupunkikuvassa ja sen historia entisenä kaupungin pääkatuna.

Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012

Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012 -selvityksessä esitetyistä arvokkaista rakennetuista kulttuuriympäristöistä neljään sisältyy Keskustorin ympäristö.

Tammerkosken kaupunkimaiseman aluerajaus käsittää Tammerkosen kaupunkimaisemakokonaisuuden kosken äärellä. Myös *Tammerkosken teollisuusympäristöt* kiertyvät kosken teollisuusmaiseman ympäristöön. *Keskustorin ja Koskipuiston kaupunkimaiseman* aluerajaus si-

Vanha kirkko ja kellotapuli sekä Tampereen Teatteri 1910-luvun valokuvassa (kuva: Eino Antero Bergius, Vapriikin kuva-arkisto).

sältää kokonaisuutena Tampereen julkisten kaupunkitilojen ytimen, johon kuuluvat kaupungin tärkeimmät puistot ja tori sekä merkittävimmät julkiset rakennukset. *Hämeenkatu, Kauppakatu ja Itsenäisyydenkatu* -aluetta rajaavat tai katujen päätteinä on historiallisesti ja arkkitehtonisesti merkittäviä rakennuksia. Esim. Vanhan kirkon kellotapuli on selkeä pääte Kauppakadulle.

Keskustorin rakennuksista modernin raken-

nuskulttuurin kohteiksi on nostettu kaupungin Keskusvirastotalo sekä Kauppa-Häme.

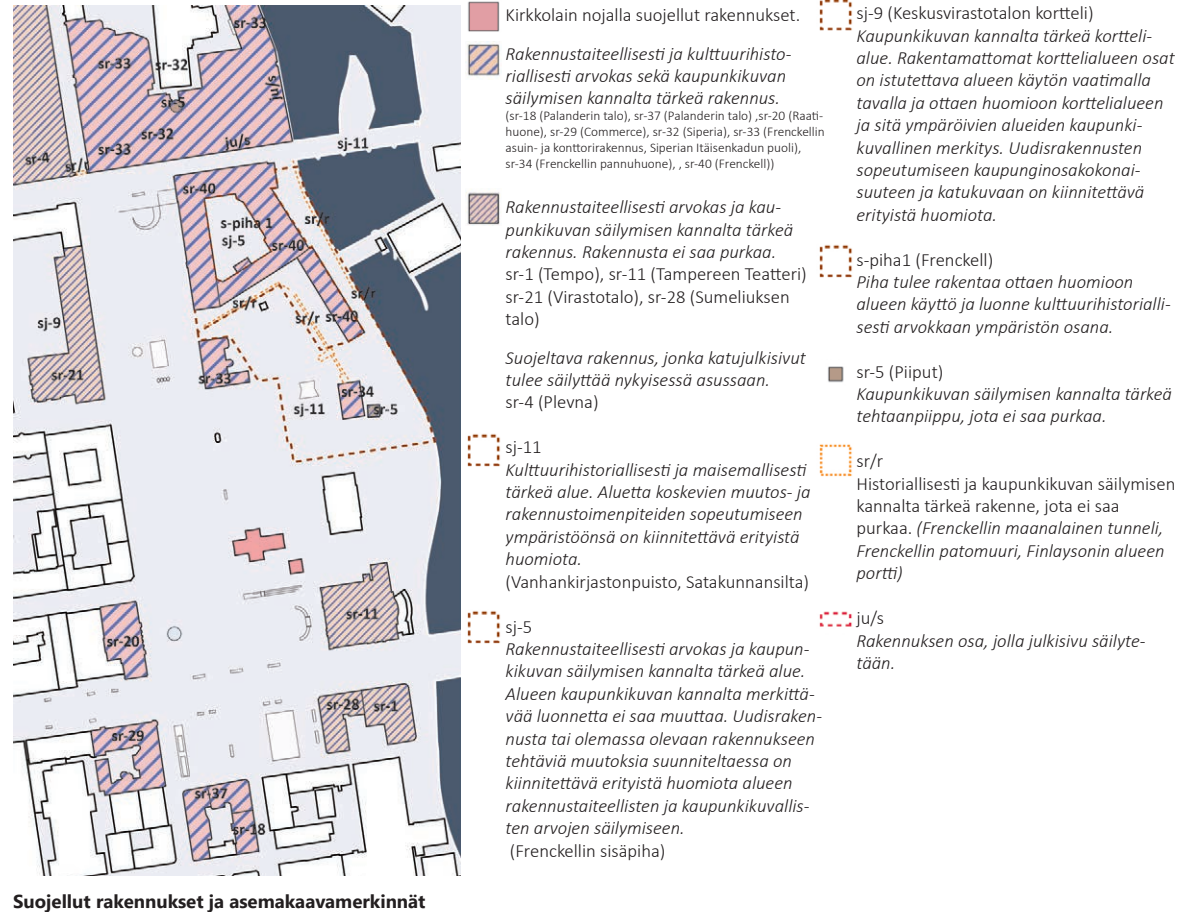
Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012 -selvityksessä esitellään käsite ”kulttuuriympäristön moniarvoalue”. Keskustorin alue erityisesti Hämeenkadun ja Tammerkosen risteyskohdalta on tällainen arvotihentymä.

Suojellut rakennukset

Asemakaavalla on suojeltu Keskustorin rakennuksia vuodesta 1985 alkaen, ensimmäisenä Tampereen Teatteri. Uusin säilytettäväksi merkitty rakennus on Keskusvirastotalo, jonka suojelukaava on hyväksytty vuonna 2009. Kaikilla kulttuurihistoriallisesti arvokkailla rakennuksilla ei ole suojelustatusta, sillä niiden asemakaavat saattavat olla hyvinkin vanhoja. Esimerkiksi Sandbergin talon voimassa oleva asemakaava on vuodelta 1936. Vanhan kirjastotalon kaava puolestaan on vuodelta 1938 ja Selinin talon vuodelta 1937.

Asemakaavalla on suojeltu myös alueita, kuten Frenckellin piha, Vanhankirjastonpuisto, Virastotalon korttelialue sekä Frenckellin alue. Säilytettäväksi rakennuksiksi on merkitty Frenckell, Palanderin talo, Frenckellin pannuhuone, Frenckellin asuin- ja konttorirakennus, Siperia, Commerce, Sumeliuksen talo, Virastotalo, Raatihuone, Tampereen teatteri, Plevna ja Tempo. Säilytettäviä rakenteita ovat tehtaiden piiput, Frenckellin maanalainen tunnelirakenne sekä Finlaysonin alueen portti.

Kirkkolaille on suojeltu kaikki ennen vuotta 1917 valmistuneet kirkolliset rakennukset. Keskustorilla tällaisia ovat Vanha kirkko ja kellotapuli.

Suojellut rakennukset ja asemakaavamerkinnot

Muinaisjäännökset

Muinaisjäännösten suojele perustuu muinais-
muistolakiin. Muinajäännösten kaivaminen,
peittäminen ja niihin kajoaminen on kiellet-
ty. Seuraavaksi luetellut Keskustorin muinais-
jäännösalueet ja -kohteet otetaan huomioon
asemakaavotusvaiheessa sekä rakentamisen
ohjauksessa.

Frenckellin paperitehtaan / Kirjastonpuiston
muinajäännösalue käsittää Frenckellin pa-
peritehtaan aluetta sekä 1870-luvulta 1920-lu-
vulle asti käytössä ollutta teollisuuspihaa.
Alueelta on runsaasti koekaivaus- ja valvonta-
havaintoja paperitehtaan aikaisista rakenteista
ja mahdollisesti merkkejä myös vanhemmasta
kaupunkirakenteesta.

Frenckellin paperitehtaan arkeologinen koh-
de (A) sisältää alakohteet: (1a) Frenckellin
massahiommo, (2a) Frenckellin teollisuuspiha,
(3a) Frenckellin koskisiipi ja (4a) Frenckellin
sisäpiha. Koskisiivessä luoteispuolisella seinän
vieressä olevalla nurmikolla on valvontahavain-
toja harkkokivi- ja betonirakenteista. Rakenteet
voivat liittyä Frenckellin paperitehtaan vesiruu-
heen. Massahiommo oli Frenckellin vuonna 1877
valmistunut puuhioketehdas ja muinajään-
nökset ovat siihen kuuluvat maanalaiset raken-
teet. Massahiommoon kuuluneista rakennuksista
on nykytilanteessa jäljellä pannuhuone sekä
piippu.

Frenckellin sisäpiha (4a) on entisen tehdas-
kokonaisuuden ympäröimä alue, jossa on si-
jainnut ainakin vuodesta 1866 olemassa ollut
paperikonesali. Konesali muutettiin 1900-lu-
vun alussa varastoksi ja purettiin 1960-luvulla.
Maanalainen rakenne sekä patomuuri on suo-
jeltu sr/r-merkinnällä.

Frenckellin teollisuuspihalla (2a) sijaitsee
teollisuusratapihan jäännöksiä: kenttäkivey-
ksen ja 1900-luvun alussa rakennetun rautatien
osia. Jäännökset ovat merkittäviä suhteessa
alueen teollisuushistoriaan, sillä ne kertovat
entisen tehdasalueen toiminnallisuudesta.
Alueelle on merkitty rauhoitusluokka 2.
Muinajäännösrekisterissä kohde on nimellä
Kirjastonpuisto.

Inventoinnissa on lisäksi paikannettu muita-
kin kohteita: vuoden 1849 kartassa kuvattu ap-
teekkarin lääkemylly on sijainnut Tammerkos-
ken rannalla teatteritalon pohjoispuoliskolla.
Kohteen arvellaan tuhoutuneen, sillä Tammer-
kosken rantamuurin rakentaminen ja täyttötöyt
ovat muuttaneet sijaintipaikan perusteellisesti.
Tammerkoski-kohde (B) käsittää alueen, jolla
on voinut säilyä jäännöksiä Tammerkosken kyl-
än, markkinapaikan tai kartanon ajoilta sekä
lisäksi mahdollisesti kaupungin toriin liittyviä
rakenteita. Kohteen alueeksi on määritelty kirk-
koa ympäröivä puiston osa ja Keskustorin alue.

Torilla ei ole toteutettu raskaita rakennustöitä,
jolloin voidaan olettaa, että kiveyksen alla on
voinut säilyä eri-ikäisiä, arkeologiselta kannalta
kiinnostavia jäännöksiä. Lisäksi koskesta löytyy
vedenalaisrakenteita, jotka liittyvät todennäköi-
sesti Frenckellin paperitehtaan toimintaan (C).

Inventoinnissa lueteltujen kohteiden lisäksi
entisen ns. Molinin korttelin alueella on voi-
nut säilyä 1700-luvun lopun tai 1800-luvun
kaupunkiarkeologisia jäännöksiä, joiden arke-
ologinen dokumentointi voi olla tarpeen. Tä-
män vuoksi aluetta koskevista suunnitelmista
tulee neuvotella Pirkanmaan maakuntamuseon
kanssa.

	Ajanjaksot								Arvoalueet ja suojelu											
	1830–1860-luvut	1870–1890-luvut	1900-luvun vaihde	1910–1920-luvut	1930–1940-luvut	1950–1970-luvut	1980–1990-luvut	2000-luku	RKY - Tammerk. teoll.maisema	RKY - Keskustori	Maakunnallisesti arvokas	Asemakaavalla suojeltu	Kirkkolaiilla suojeltu	Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998	Tammerkosken kaupunkimaisema	Tammerkosken teollisuusympäristöt	Keskustorin ja Koskipuiston kaupunkimaisema	Hämeenkatu, Kauppakatu ja Itsenäisyydenkatu	Modernin rakennuskulttuurin arvokkaita kohteita	rak. kulttuuriympäristö 2012
Vanha kirkko	■	■							■											
Kellotapuli	■	■							■											
Frenckellin konttori	■								■											
Plevna	■	■				■			■											
Sandbergin talo		■				■			■											
Selinin talo		■				■			■											
Raatihuone		■							■											
Commercen talo		■							■											
Siperia		■							■											
Palanderin talo		■							■											
Sumeliuksen talo		■							■											
Frenckell		■							■											
Lukusali		■							■											
Tampereen Teatteri		■							■											
Vanha kirjastotalo		■							■											
Selinin talon laajennus		■							■											
Tempon talo		■							■											
Tekstiilitalo		■							■											
TR54		■							■											
KOy Aleksis Kiven katu 26		■							■											
Virastotalo		■							■											
KOy Sinikulma		■							■											

Keskustan rakennusten aika- ja arvomatriisi

Kaaviossa on esitetty harmaalla, milloin eri rakennukset ovat valmistuneet. Vihreällä on esitetty rakennusten suojelustatus sekä se, mihin eri arvoalueisiin ne kuuluvat.

- Ajanjaksona valmistunut rakennus
- Ajanjaksolla tehty laajennus tai muutos
- Kuuluu arvoalueeseen
- Osa rakennuksesta kuuluu arvoalueeseen

3D-mallinnuksen menetelmät ja metodit

Keskustori on kaupungin vanhin ja keskeisin osa ja siten hyvin dokumentoitu erilaisissa historiankirjoituksissa. Laajasta aineistosta huolimatta rakennetun ympäristön kehitystä yhtenä nykyisen Keskustorin kokoisena kokonaisuutena ei ole systemaattisesti dokumentoitu. Keskustorista ei ole myöskään yhtenäistä kartografista historiallisten vaiheiden kuvausta. Selvitystyön tavoitteena on ollut konstruoida rakennetun ympäristön historiallisten vaiheiden yhtenäinen kuvaus ja tuoda se samaan formaattiin, jossa Keskustorin tuleva kehittäminenkin tapahtuu, eli 3D-kaupunkimalliin.

Digitaalisten 3D-mallien käyttö kaupunkisuunnittelussa nykytilan ja tulevien suunnitelmien kuvaajana on muodostunut jo arkipäiväiseksi käytännöksi. Mallien käyttö kaupunkikehityksen historian kuvaajana sen sijaan on harvinaisempi käytäntö, johon tämän käsillä olevan Keskustorin selvitystyössä on otettu Tampereella ensiaskelia.

Keskustorin osalta kaupunkimallityöskentely on edennyt nykytilasta taaksepäin; ensin on laadittu 3D-malli nykytilasta, josta on historiallisia poikkileikkausvaiheita taaksepäin liikuttaessa aina poistettu ko. tarkasteluajankohtaa myöhemmin rakennettuja rakennuksia – ja korvattu niitä poikkileikkausajankohdan rakennuksilla. Mitä kauemmas historian vaiheissa kuljetaan, sitä vähemmän mallissa on jäljellä nykyään olemassa olevia rakennuksia ja sitä enemmän poistuneita rakennuksia, joista lähtötiedot myös samalla harvenevat.

Historiallisten vaiheiden mallintamisessa keskeisinä lähteenä ovat olleet vanhat valokuvat, joita on kuvattu 1800-luvun lopulta alkaen. Näissä kuvissa on näkyvissä myös varhaisempien vaiheiden aiemmin rakennettuja rakennuksia. Sitä varhaisemmat - 1800-luvun alun ja 1700-luvun Keskustorin mallinnukset perustuvat pääsääntöisesti erilaisiin kartografisiin kuvauksiin ja tulkintoihin, joiden tarkkuudessa

on runsaasti vaihtelua. Kolmiulotteisia aineistoja, kuten julkisivupiirustuksia tai taidemaalauksia on vain muutamia. Siten näiden ajankohtien kolmiulotteisten mallien konstruktio on tehty pelkistetysti, perustuen kyseisen ajankohdan tyypilliseen matalaan puutalovaltaiseen rakennustapaan. Varhaisten vaiheiden kartta-aineistotkin ovat vähäiset ja kaikkein varhaisimpien vaiheiden mallinnus perustuu historiakirjoitusten kuvauksiin, joista on tehty tulkinta Tampereen kaupungin asemakaavoituksen projektiarkkitehti Jouko Seppäsen ohjeistuksessa.

Vanha valokuva 3D-mallinnuksen tausta-aineistona; kuvassa Frenckelin paperitehtaan rakennuksia vuonna 1876. (kuva: Svante Lagergrén, Vapriikin kuva-arkisto).

1800-luvun vaiheiden kuvauksen apuna on lisäksi kaksi poikkeusta, jotka muodostavat merkittävän tuen 1800-luvun rakennuskannan ja toritilan kokonaisuuden hahmottamisen kannalta. Varhaisempi on 1830- ja 40-luvuilta peräisin oleva palovakuutusasiakirjojen aineisto, jonka Keskustorin osalta on koostanut yhdeksi karttakokonaisuudeksi Jouko Seppänen.

Toinen poikkeuksellinen ja tämän mallinnustyön kannalta menetelmällisesti mielenkiintoinen lähdeaineisto on Vapriikissa sijaitseva vuodelta 1890 kuvaava Tampereen keskusta-alueen pienoismalli, joka on erittäin yksityiskohtainen Hämeen museoseuran teettämä pienoismalli vuodelta 1959. Yhteistyössä Vapriikin henkilökunnan kanssa tästä pienoismallista on tehty valokuvaamalla fotogrammetrinen 3D-malli, jonka laati digitaalisen mallintamisen spesialisti, tutkijatohtori Jorge Garcia Fernandez Tampereen teknillisestä yliopistosta.

Nykytilan kuvauksessa lähtötiedot ovat olleet melko tarkkoja ja hyvin erilaisista lähteistä peräisin. Rakennuksista on saneerausten jäljiltä lukuisia ajantasaisia arkkitehtipiirustuksia, joita on saatu käyttöön mm. Tampereen Tilakeskuksesta, arkkitehtitoimistoilta (Kosunen, Lyytinen ja BST), taloyhtiöiltä ja rakennusvalvonnan arkistosta. Mallintamisessa on hyödynnetty runsaasti myös omia valokuvia ja mittauksia.

Piirustusaineistojen lisäksi rakennusten ja ympäristön mallintamisessa on ollut käytettävissä Tampereen kaupunkimittausyksikön teettämiä laserkeilauksia vuosilta 2011 ja 2015. Näiden pistepilviaineistojen pohjalta on tuotettu merkittävä osa Keskustorin nykytilaa kuvaavasta 3D-malliaineistosta.

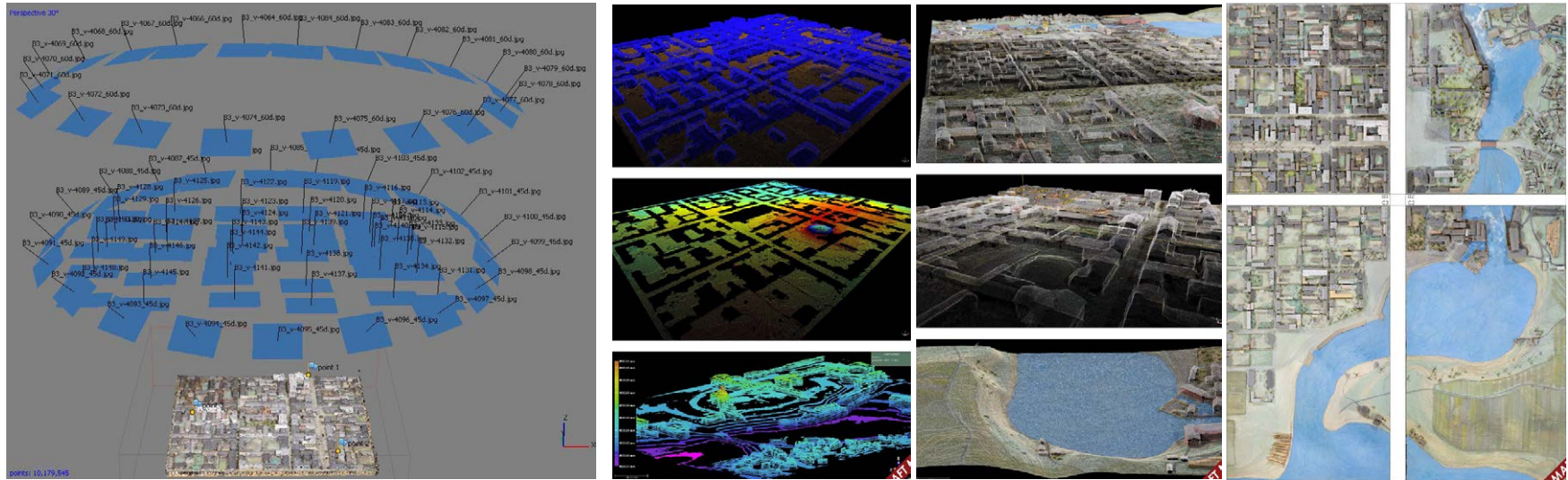
Käytännön työskentely on tehty ReCap-, Autocad-, Revit- ja SketchUp-ohjelmistoilla, joilla laaditut rakennusten 3D-mallit ja ympäristö on yhdistetty ja visualisoitu 3dsMax-ohjelmistolla.

Vuoden 1890 Tampereetta kuvaavan pienoismallin valokuvaaminen photogrammetrista 3D-mallia varten Vapriikissa keväällä 2016.

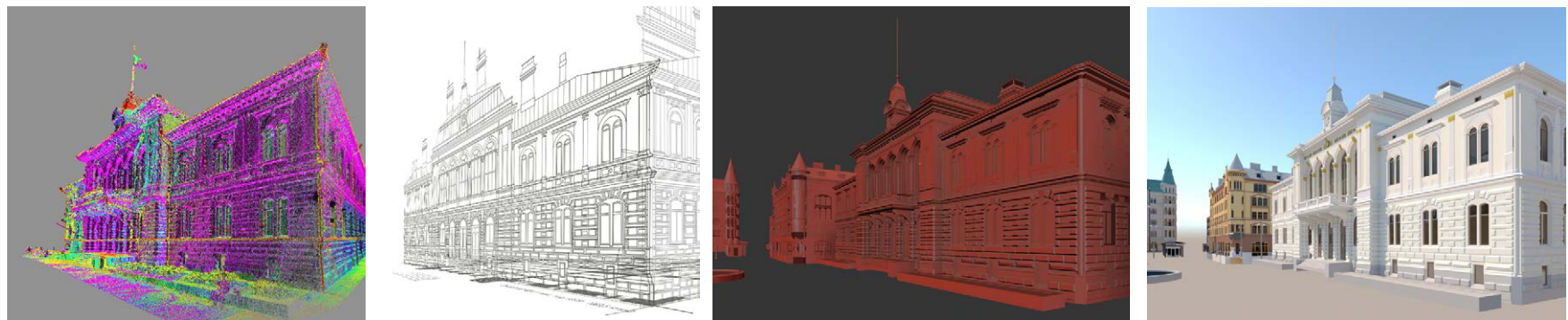
Fotogrammetria

Fotogrammetrian laskenta valokuvista. (Kuva: Jorge Garcia Fernandez)

Fotogrammetrian tuloksia. (Kuva: Jorge Garcia Fernandez)

Rakennusten mallintaminen

Pistepilviaineisto.

Viivapiirroksat.

Yksityiskohtainen massamalli.

3d-malli.

Tampereen Keskustori. Rakennetun ympäristön historia ja nykytila, 2017

